

Språk i barnehagen – mye mer enn bare prat

VEILEDNING | SIST ENDRET: 08.12.2017

Innhold

1. Språkstimulering

- Arbeid med barnehagens språkmiljø og barnas språk
- Eksempler
 - Språkutviklende samtaler
 - Fortellinger
 - Å sette ord på aktiviteter og opplevelser
 - Språk i barnas lek
 - I bøkens verden
 - Ord og begreper
 - Språklig bevissthet og språkstimulering
 - Flerspråklig perspektiv
 - Foreldresamarbeid

2. Dokumentasjon og vurdering av språk

- Vurdering av språkmiljøet
- Vurdering av barnas språklige kompetanse
- Regelverk og prosedyrer tilknyttet dokumentasjon og vurdering

3. Språktilegnelse

- Språkutvikling
- Flerspråklige barns språktilegnelse
- Barn med forsinket språkutvikling og språkvansker

Litteratur

1. Språkstimulering

Målgruppen for denne delen av veilederen er alle som arbeider med barna i barnehagen

Både pedagoger, barne- og ungdomsarbeidere og assistenter bidrar i arbeidet med språk i barnas hverdag.

Hele personalet er viktige initiativtakere og deltakere i dette arbeidet. I denne veilederen omtaler vi dere som personalet, de ansatte eller den/de voksne, og henvender oss til dere alle. Dere spiller alle en svært sentral rolle og kan gjøre en viktig innsats i arbeidet med å skape et godt språkmiljø for alle barna og støtte språktilegnelsen til enkeltbarnet.

Arbeid med barnehagens språkmiljø og barnas språk

Barnehagen skal bidra til at barn leker med språk, symboler og tekst og stimulere til språklig nysgjerrighet, bevissthet og utvikling. Barn lærer språk best gjennom å være språklig aktive.
(Rammeplanen)

Barn trenger erfaring i å bruke språket

Tidlig og god språkstimulering er en viktig del av barnehagens innhold. Personalet har ansvar for å invitere alle barna med i språklige aktiviteter, både små og store barnehagebarn og barn med ulike språklige ferdigheter. De voksne må legge til rette for at alle får varierte og positive erfaringer med å bruke språket som kommunikasjonsmiddel, som redskap for egne tanker og for å uttrykke egne meninger og følelser.

De voksne skal møte barna på deres nivå og arena

Personalet skal tilpasse de språklige aktivitetene til barnas språklige ferdigheter, interesser og initiativ. Barn lærer når de holder på med noe de er opptatt av og interessert i. Alle barn skal oppleve at noen lytter til og viser interesse for det de sier og gir uttrykk for hver dag. Det sentrale er hvordan personalet kan fremme god språkutvikling gjennom de vanlige aktivitetene i barnehagehverdagen, og dette er derfor viet stor plass i veilederen. Arbeid med språk i mindre og atskilte grupper, ofte kalt språkgrupper, er et supplement og en viktig del av et godt tilbud for mange barn. Det kan likevel ikke erstatte systematisk språkstimulering som en del av barnehagens hverdagsaktiviteter.

Arbeid med språk er en integrert del av barnehagehverdagen

Arbeidet med omsorg, danning, lek, læring, sosial kompetanse og kommunikasjon og språk skal ses i sammenheng og samlet bidra til barns allsidige utvikling. (Rammeplanen)

Barna skal oppleve meningsfulle sammenhenger i hverdagen. Språk og samhandling blir for eksempel en naturlig del av leken i sandkassa og fellesopplevelsene på tur til butikken. Personalet skal fremme tillit mellom barna og de voksne og barna imellom slik at barna kjenner seg trygge og kan oppleve glede ved å kommunisere og bruke språket sitt.

Hele barnehagehverdagen er arena for å bruke språket

En dag i barnehagen består av utallige hverdagssituasjoner der barna kan bruke språket aktivt, og et godt språkstimulerende miljø er preget av at personalet bruker språket i samspill med barna hele dagen. De voksnes innsats er viktig, og de er språkmodeller for barna. Personalet skal også legge til rette for språklig samhandling barna imellom. Rundt matbordet går for eksempel samtalen mellom barna og de voksne, og i leken bruker barna språket når de kommuniserer med hverandre. I garderoben bruker de voksne og barna navn på klærne og snakker om det de gjør, og de snakker sammen om felles opplevelser eller om noe som skal skje senere på dagen. Det meste og viktigste av språkstimuleringsarbeidet i barnehagen skjer gjennom slike hverdagsaktiviteter, og ulike innfallsvinkler og metoder kan være egnet til å engasjere barna i språklige aktiviteter.

Barnehagen må sørge for at alle barn får varierte og positive erfaringer med å bruke språket som kommunikasjonsmiddel, som redskap for tenkning og som uttrykk for egne tanker og følelser. (Rammeplanen)

Arbeidet med språk må være systematisk

Arbeidet med språk i barnehagen skal være kunnskapsbasert, reflektert, planlagt, begrunnet, organisert, målrettet og helhetlig. Denne delen av veilederen er skrevet for å støtte det systematiske arbeidet med språk. Et reflektert blikk på den pedagogiske praksisen øker bevisstheten hos dem som arbeider med språkstimulering. Det gir anledning til å utvikle ny kunnskap og styrker kvaliteten på arbeidet. Under overskriften *Forslag til refleksjon og samarbeid* blir det gitt eksempler på innhold i dette arbeidet. I tillegg kan spørsmålene og oppgavene være til hjelp når personalet skal velge hva de vil konsentrere innsatsen om, og hvordan de vil tilrettelegge språkarbeidet ut fra barnas og barnehagens behov lokalt.

Kollegaer kan gjøre hverandre gode

Ansatte som samarbeider, kan lære av hverandre, og kollegaer som støtter hverandre, kan oppnå høyere kvalitet på arbeidet. Det er viktig å gå inn for å skape et åpent samarbeidsklima basert på en grunnleggende tanke om at alle vil hverandre vel. Noen er trygge i rollen sin og synes for eksempel at det er helt greit at andre

observerer dem når de snakker med grupper av barn eller foreldre. Andre trenger trening før de kjenner seg komfortable i slike roller. Når kollegaer skal gi hverandre tilbakemeldinger, kan det være hensiktsmessig å inngå avtaler om en eller et par konkrete ting som skal være i søkelyset. Det kan for eksempel dreie seg om hvordan og i hvilken grad den voksne tilpasser språket sitt til barnet eller barna, eller hvordan han eller hun forklarer nye ord og bruker dem i samtaler med barna. Pass alltid på at slike tilbakemeldinger inneholder noe positivt. I tillegg er det nyttig å peke på noe som det er mulig å arbeide videre med for å styrke kompetansen.

Det kan være en utfordring å få tiden til å strekke til

De aller fleste barnehager driver systematisk arbeid med språk, men mange ansatte gir uttrykk for at det er en utfordring å få nok tid til dette viktige arbeidet i en travel barnehagehverdag. Det kan kanskje være en hjelp å tenke at arbeid med språk ikke er noe som kommer i tillegg til alt det andre, men at det tvert imot skal være en naturlig del av det daglige samværet med barna. Alle hverdagens situasjoner og aktiviteter kan gi barna gode muligheter til å være språklig aktive.

Det er nyttig å konsentrere seg om det mest sentrale

Ingen kan klare å gjøre alt hele tiden. Derfor er det viktig å konsentrere innsatsen om det som vi vet har god språkstimulerende virkning. Veilederen omhandler av den grunn tiltak som forskning viser har god effekt. Barn har godt språklig utbytte, både på kort og lang sikt, av å være i et miljø der de får rik anledning til å utvide ordforrådet sitt og får god mulighet til å delta i språkutviklende samtaler. Flere studier viser i tillegg sammenheng mellom tidlige erfaringer med bøker og lesing og barns språklige, og senere skriftspråklige, utvikling.

Gjennom dialog og samspill skal barna støttes i å kommunisere, medvirke, lytte, forstå, og skape mening. Barnehagen skal anerkjenne og verdsette barnas ulike språk og kommunikasjonsuttrykk. (Rammeplanen)

Denne delen av veilederen omfatter derfor:

- språkutviklende samtaler
- språkutviklende fortellinger
- bruk av språk i barnas aktiviteter og opplevelser
- språktilegnelse gjennom lek
- bøker og språklig bearbeiding av innholdet
- arbeid med ord og begrepsforståelse
- språklig bevissthet og skriftspråkstimulering

Eksempler

De ulike eksemplene på arbeid med språk som følger her, beskriver noen av innfallsvinklene de voksne kan benytte. Poenget er å løfte fram noen konkrete forslag og de voksnes ulike språkroller i disse situasjonene. Det er ikke mulig å skille hverken situasjonene eller rollene klart fra hverandre. Derfor vil det være naturlig for leseren å oppleve at deler av innholdet er overlappende. Hensikten er å anspore og inspirere til refleksjon og å skape bevissthet. Det er tenkt at personalet samlet eller i grupper kan arbeide med de ulike temaene/områdene for å heve kompetansen, styrke ferdighetene, øke kvaliteten på arbeidet og bidra til god utvikling av barnas språk. Velg gjerne ett tema om gangen, og bruk den tiden dere trenger til det, før dere tenker på noe nytt. Kanskje er det ikke tid til mer enn ett tema eller to i inneværende halvår. Legg det fortløpende arbeidet og tiltak for gitte, avgrensede perioder inn i årsplanen og periodeplaner.

Språkutviklende samtaler

Store deler av barnehagedagen er preget av hverdagssamtaler

Samtaler er en grunnleggende aktivitet for språktilegnelse og læring. Spontane, uformelle samtaler finner sted hvor som helst og når som helst i løpet av barnehagehverdagen, og slike samtaler er en omfattende og viktig læringsarena. Gode samtaler mellom en voksen og enkeltbarn eller få barn i en gruppe har vist seg å være fruktbare språklærings situasjoner.

Den voksne skal invitere barnet til samtaler

Når en voksen tar initiativ til en samtale med et barn, inviterer han eller hun barnet inn i et språklig samspill. Den voksne påkaller barnets oppmerksomhet og interesse og bruker språket aktivt, for eksempel ved å stille spørsmål. – Husker du da vi var i parken? – Hva likte du best på turen? Dette skjer allerede med de aller yngste barna, for eksempel når de får mat eller blir stelt. – Er du så sulten, du? – Vil du ha en brødbit til? Da forventer kanskje ikke den voksne at barnet skal svare, men barnet opplever at spørsmålene er signaler om at det er barnets tur til å gi den voksne et signal. Slik erfarer barnet at språk blant annet er kommunikasjon og samspill.

Barn utvikler språket når de deltar i samtaler

Å samtale om opplevelser, tanker og følelser er nødvendig for å utvikle et godt språk. Ved å være aktive deltakere i samtaler, tilegner barna seg en bred språklig kompetanse. De er selv avsendere av budskap, de lytter og observerer og de mottar og tolker budskap. Barna lærer ord og fyller ordene med innhold. De lager setninger og tilegner seg grammatikk i en meningsfull sammenheng. I tillegg lærer de å ta tur og gi signaler om at det er andre sin tur, og de blir i stand til å følge opp andres innspill. De venner seg også til å holde fast på et tema og videreføre det.

Også hverdagssamtalene kan kreve organisering og tilrettelegging

Å delta i samtaler krever oppmerksomhet og mental tilstedeværelse. Uro, dårlig tilpassede lokaler og travelhet kan redusere kvaliteten på samtaler. Om det er mulig, kan det derfor være lurt å gå til et lukket rom eller konsentrere seg om noen barn av gangen. Det er i tillegg viktig å redusere bakgrunnsstøy i størst mulig grad. I en travel hverdag handler det også om bevissthet og prioritering. Å bruke noe av den dyrebare tiden til nettopp språkstimulerende samtaler er hensiktsmessig bruk av ressurser. Noen barn, for eksempel barn med taleflytvansker, har særlig behov for god tid og anledning til å ytre seg på sin egen måte og i sitt eget tempo.

Samtaler kan være både monologiske og dialogiske

Monologiske samtaler bærer preg av at det er én part som er mest aktiv, for eksempel en voksen som informerer eller forklarer. I dialogiske samtaler snakker flere sammen, for eksempel et barn og en voksen. De to kan fortelle, spørre hverandre, svare og undre seg sammen. Det er de dialogiske samtaler som er mest nyttige, når barn skal tilegne seg språk. Studier har vist at voksne ofte snakker mer enn barn når de samtaler med hverandre. Det er sentralt at enkeltbarnets ytringer får stor plass i samtaler mellom voksne og barn. Når barnet inviterer en voksen til dialog, må den voksne rette oppmerksomheten mot barnets mening, være på jakt etter barnets intensjoner i samtalen og følge opp hans eller hennes initiativ.

Felles opplevelser kan være et godt utgangspunkt for samtaler

De yngste barna snakker ut fra det de ser, gjør og opplever her og nå. Etter hvert mestrer de i større grad samtaler som er uavhengige av den konkrete konteksten, såkalte situasjonsuavhengige samtaler. Da kan de snakke om ting og personer som ikke er til stede, om noe de har opplevd tidligere, og om noe de gleder seg til i framtiden. Innholdet i samtaler mellom personalet og barna kan handle om noe som skjer der og da, noe barna har opplevd i fellesskap, eller noe de planlegger å gjøre sammen.

Den voksne kan opptre som oppmuntrer i samtalen

En voksen som er opptatt av barnets intensjon og innholdet i det barnet sier, responderer med ord og handling. Når barnet får umiddelbar bekreftelse og respons, opplever det å bli forstått. Det skjønner da at det er nyttig å bruke språket. For å oppmuntre barnet til å formidle ønsker og tanker bør den voksne følge opp barnets initiativ og gi respons blant annet ved å bruke ord. Eksempel: Et av de yngste barna peker på noen biler på en hylle i barnehagen. Den voksne følger opp barnets signaler og sier – Vil du leke med bilene, du? – Vil du ha disse småbilene eller de store der borte? Deretter hjelper den voksne barnet med å få tak i de bilene barnet vil leke med. Et inviterende kroppsspråk, for eksempel nikk og smil, og støttende ytringer, i form av småord som ja og oi, vil kunne bidra ytterligere til å oppmuntre barnet.

Den voksne kan være stillasbygger i samtalen

Gjennom samtaler blir barna bevisste på språkets form. En støttende voksen kan gjenta med en hel setning det barnet uttrykker med enkeltord. Hvis barnet sier – Ola lese, svarer den voksne for eksempel – Har du lyst til å lese, Ola? – Hva skal vi lese da? På den måten utvider den voksne det barnet sier, slik at ytringen får rett språklig form. Barnet møter da språket i den formen det selv etter hvert skal bruke. Slik bygger den voksne et

stillas som barnet kan støtte seg til. Etter hvert kan barnet frigjøre seg fra denne støtten.

Voksne kan være språkmodeller som barna lytter til og hermer etter

Barna uttaler ord og bruker dem på sin egen barnlige måte. Dette er naturlige steg på veien i språkutviklingen. I slike tilfeller kan den voksne gjenta ordet riktig eller bruke det på rett måte. Kommunikasjonen blir dermed ikke forstyrret av korrigeringer av «feil», og begge kan fremdeles ha oppmerksomheten rettet mot innholdet samtidig med at språket blir modellert. Barnet peker og sier for eksempel – Vovvov løpa. Den voksne ser i samme retning som barnet, og bekrefter. – Ja, se der er det en hund. – Hunden løper. – Den løper fort! I tillegg kan den voksne benytte sjansen til å utvide samtalen med et åpent spørsmål. – Hvor tror du den skal?

Voksne kan kommentere og sette ord på handlinger

De voksne kan sette ord på det de gjør sammen med barna, også med de aller yngste. – Så tar vi på den ene votten. – Der kommer den andre hånda inn i votten sin også. Barna hører ordene parallelt med handlingen, og språk og handlinger blir knyttet sammen. Samtidig inviterer de voksne dermed barna til selv å uttrykke ord og eventuelt delta i en samtale om det som skjer.

Det er viktig å sette ord på ting i hverdagen

Bruk navn på for eksempel bestikk, dekketøy og matvarer, og snakk sammen om det som foregår rundt matbordet når barna sender noe til hverandre, forsyner seg, spiser og drikker. Når dere er på tur, snakker dere for eksempel om været, veien dere går og omgivelsene. Ute i naturen bruker dere ord som stubbe, sopp, skjell, sommerfugler og snegler. Det er ikke nok bare å omtale disse tingene som den, det eller de. Gjenta nye ord flere ganger slik at barna blir godt kjent med dem, og bruk ordene i flere sammenhenger slik at barnas begrepsforståelse blir utvidet. Sett i tillegg ord på tanker og følelser, og hjelp barna med å gjøre det samme.

De voksne skal tilpasse språket sitt til barnas språk

Personalet må reflektere over og være bevisst på hvilke ord de bruker i samtaler med barna. Abstrakte ord og uttrykk kan være ekstra vanskelige å forstå. Bruk av slike ord bør føre til felles betraktninger, gjerne ved hjelp av både verbale forklaringer og konkretiseringer eller ved hjelp av visualiseringer. En barnehage der barna møter varierte ord og får dem godt konkretisert, visualisert og forklart, har et godt språkmiljø.

Personalet kan tilrettelegge for deltakelse i samtaler

Noen barn snakker mer og oftere enn andre barn, og noen deltar mer aktivt i samtaler enn andre. De voksne kan få flere barn til å delta ved at de selv bidrar aktivt i samtalene. Ved hjelp av støttende ytringer og spørsmål kan de voksne trekke inn de mer stille barna, og etter hvert kan de voksne kanskje gradvis trekke seg ut. De skal invitere alle barna til samtaler, men det er ikke mulig å ivareta alle samtidig. Tilrettelegg derfor, så langt det er mulig, for samtaler i små grupper, iblant kanskje bare med ett eller to barn og den voksne selv. Når flere barn deltar i en samtale med andre, er det avgjørende at den voksne prøver å se alle som deltar, og involverer deltakerne i størst mulig grad ved for eksempel å bruke barnas navn. Den voksne kan stille

spørsmål til dem som lytter, eller gi dem sjansen til å kommentere det de hører. – Det var spennende, Khadija!
– Hva synes du var mest spennende, Sara? Barna må få god tid til å svare.

Interesse fra voksne kan øke motivasjonen til barna

De voksne bør legge vekt på å fange barnas signaler i samtale og vise anerkjennelse for det barnet som kommuniserer. Når voksne viser interesse for det barna sier, oppmuntrer de barna til å bruke språket mer. Ha øyekontakt, hvis det er naturlig, med det barnet som snakker. Vær engasjert, bruk støttende ytringer og inviterende kroppsspråk og pass på å ha full oppmerksomhet på barnet og det det formidler. De voksne bør ikke avbryte barn som deltar i gode samtaler med andre. Vent, om mulig, til samtalen er avsluttet eller til det kan være naturlig å ta en pause. Barn som opplever at andre lytter til det de har på hjertet, blir gjerne motivert til å ta ordet igjen og bidra mer i samtaler. Slik kommer de inn i en god sirkel. De bruker språket, og dermed videreutvikler de det.

Åpne spørsmål bidrar til å utvide samtale

Spørsmål de voksne stiller for å invitere barna inn i samtaler eller for å gi dem lyst til fortsatt å delta, bør i stor grad være åpne. Det vil si at spørsmålene er formulert på en måte som gjør at barna må svare med noe mer enn ja eller nei. De krever med andre ord et fortellende svar. Undersøkelser viser at voksne i stor grad stiller lukkede spørsmål til barn. Å være bevisst på hvordan spørsmål blir stilt, er nyttig for å få barna til å svare utfyllende og for å videreføre samtaler. Åpne spørsmål starter ofte med spørreordene hva, hvem, hvor, hvordan eller hvorfor. Slike spørsmål inviterer barna inn i samtaler der de kan bidra med det de tenker, føler, tror, mener og vet. Vær klar over at det for de yngste barna og barn som ikke har tilstrekkelige språklige ferdigheter, kan være vanskelig å svare på åpne spørsmål. De voksne må derfor tilpasse spørsmålene til barnas språklige nivå, samtidig som de kan støtte disse barna i å gi fortellende svar. Gi også barna anledning til selv å spørre. Når barna stiller spørsmål, kan de invitere andre barn og voksne inn som deltakere i samtaler, og de kan føre samtaler videre.

Noen samtaler er forberedt

De fleste samtaler i barnehagen er spontane, men iblant kan det være hensiktsmessig, spennende og lærerikt å legge til rette for en forberedt samtale. På forhånd planlegger da personalet, kanskje også i samarbeid med barna, hva samtalen skal handle om, og de forbereder spørsmål som skal invitere barna inn i samtalen og inspirere dem til å delta. Barna får også i disse samtale uttrykke egne tanker, følelser og meninger. Eksempler på slike samtaler er temasamtaler, litterære samtaler og filosofiske samtaler. Filosofiske samtaler tar utgangspunkt i en problemstilling, og barna svarer på spørsmål som ikke har gitte svar. Alle må få sjansen til å komme med innspill. Slike samtaler bidrar til å stimulere det situasjonsuavhengige språket.

Kollegaer kan samarbeide om å styrke kvaliteten på samtale

Kvaliteten på samtale er avgjørende for det språklige utbyttet til barna. Å arbeide for å øke kvaliteten handler i stor grad om å være bevisst på mulighetene som finnes, være oppmerksom på hva barna er

interessert i, reflektere over egen praksis og være villig til å foreta endringer. – Hva gikk bra, og hva er grunnen til det? – Hva er jeg mindre fornøyd med? – Hva skal jeg forsøke neste gang? Felles refleksjon og drøftinger mellom kollegaer kan bidra til økt kvalitet på hverdagssamtalene. Kollegaer kan observere hverandre og snakke sammen om det de har lagt merke til i samtaler med barna. På forhånd kan det være hensiktsmessig å bli enige om hva som skal være i søkelyset i den gitte situasjonen. Det kan for eksempel være å følge med på om alle barna deltar i samtalen, eller det kan være å vurdere om spørsmålene er åpne slik at barna blir invitert til å bidra aktivt.

Forslag til refleksjon og samarbeid

A. Hvordan bruker de voksne språket, både verbalt og ikke-verbalt, sammen med barna i løpet av en dag?

- Kjenner du/dere igjen noe av det som er beskrevet her?
- Hva av dette er aktuelt med tanke på språkmiljøet, og hva er aktuelt med tanke på enkeltbarnet?
- Hvordan kan ulike synspunkter være nyttige for dere i arbeidet videre?

B. Bærer samtalene deres med barna preg av å være monologiske eller dialogiske?

- Hva er du/dere fornøyd med?
- Hva vil dere samarbeide om videre?
- Hva kjennetegner en god samtale?
- Hvor og når finner den gode samtalen i barnehagen sted?
- Hvordan tilrettelegger du/dere for gode samtaler?

D. Samarbeid to og to for å bli bedre til å stille åpne spørsmål.

- Den ene forsøker å stille gode, åpne spørsmål i samtaler med barna.
- Den andre lytter og observerer. Bytt deretter roller.
- Gi hverandre tilbakemelding, og finn suksessfaktorer sammen.

Fortellinger

Gode fortellinger kan stimulere fortellerlysten

Fortellinger finnes i for eksempel eventyrbøker og tegnefilmer, og fortellinger blir brukt til å formidle egne opplevelser og erfaringer. Møter med gode fortellinger bidrar til at barna gradvis tilegner seg fortellerkompetanse og blir i stand til å fortelle selv. En voksen som forteller levende og engasjert, kan vekke barnas interesse. Jo mer involvert barna blir, desto større sjanse er det for at de selv vil bli inspirert til å formidle egne fortellinger. Miljøet bidrar på denne måten til at barna utvikler språkferdighetene sine.

Når barnet forteller, bruker det språket sitt aktivt

Å fortelle stiller krav til bred språkkompetanse. For å fortelle må barnet kjenne og forstå ord og uttrykk som inngår i fortellingen. Fortelleren skal konstruere meningsbærende setninger med disse ordene. En fortelling har en struktur. Den består av en begynnelse, selve handlingen og en avslutning. For at mottakeren skal forstå handlingen eller budskapet, bør fortelleren presentere hendelsene slik at de følger i naturlig rekkefølge. Når barnet forteller, bruker det språket sitt aktivt. Dette gir trening i å finne ord, bruke ordene, konstruere setninger, kommunisere en mening og påkalle og holde på en annens oppmerksomhet. Barn og voksne som lytter til hverandres fortellinger, kan gi hverandre umiddelbar respons.

Evnen til å fortelle øker med alder, modning og erfaring

Det er viktig at personalet oppmuntrer barna til å fortelle om egne opplevelser eller om noe de dikter opp, og at de viser barna at de er interessert i det som blir fortalt. De voksne bør støtte de yngre barna når de forteller. I tillegg til språket på sitt nivå bidrar barna med blikk, mimikk og kroppsspråk. De voksne kan hjelpe til med å drive barnas fortellinger framover for eksempel ved bruk av bekreftende, oppklarende og reflekterende spørsmål. Erfaring med fortellinger og trening i å fortelle styrker fortellerkompetansen. Etter hvert mestrer barna å fortelle selv, uten støtte.

La fantasien blomstre og gleden sprudle i fortellingene

Barn og voksne kan ta bilder på turer og under aktiviteter og bruke disse som inspirasjon når de skal fortelle senere. Velg bilder som viser det barna er opptatt av, og aktiviteter de deltar aktivt i. De voksne kan gi barna lyst til å fortelle selv gjennom selv å bruke mye fantasi og humor og vise glede når de forteller. Spenning kan også være en god innfallsvinkel. Sammen kan gjerne barn og voksne lage esker med konkrete som barna kan bruke som støtte når de forteller. Når barna skal gjenfortelle eventyr, kan de lage en eventyreske med gjenstander. Den kan for eksempel inneholde tre geitebukker i ulike størrelser, et troll og ei bru eller en skinnvott og alle dyra som vil bo i votten. Mens barna lager disse tingene, er det god anledning til å invitere og oppmuntre dem til å bruke språket aktivt og fortelle underveis.

Forslag til refleksjon og samarbeid

A. Hvordan skal personalet støtte barna når de forteller?

- Lag en forslagsliste, og prøv ut noen av forslagene.
- Hva gjorde du/dere?
- Hvordan gikk det?
- Hva vil du/dere prøve neste gang?

B. Lytt til barnas fortellinger over tid, og noter kjennetegn.

- Hvilke endringer oppdager du?
- Snakk med en kollega om det dere har lagt merke til.

Å sette ord på aktiviteter og opplevelser

Barnehagen skal være bevisst på at kommunikasjon og språk påvirker og påvirkes av alle sider ved barnets utvikling. Gjennom dialog og samspill skal barna støttes i å kommunisere, medvirke, lytte, forstå og skape mening. (Rammeplanen)

Barn og voksne kommuniserer om det som foregår

Alle hverdagens aktiviteter og opplevelser kan gi barna gode muligheter til å være språklig aktive. Barna kommuniserer seg imellom med kroppsspråk, mimikk og ord, og barna og de voksne kommuniserer og snakker sammen om det som skjer, og det de gjør og opplever. Når barna deltar i ulike aktiviteter, bør de voksne sette ord på det barna gjør, og invitere til samtaler rundt det barna er opptatt av. På denne måten blir aktivitet og språk knyttet sammen. Den voksne tilpasser seg barnas språk for deretter å tilføre mer på barnas premisser.

God førforståelse åpner for å bruke språket aktivt

Før aktiviteter starter eller turer begynner, er det viktig at personalet og barna snakker om det de skal gjøre, og om det som skal skje. Det bidrar til at barna stiller forberedt til det som følger. Rett søkelyset mot sentrale ord og begreper. Benytt konkrete og bilder for å introdusere dem. Lag gjerne en plan i form av en oversikt med illustrasjoner som viser hva som skal foregå. Førforståelsen, den innsikten barna har på forhånd, gjør det lettere for dem å være språklig aktive under selve aktiviteten eller på turen. Flerspråklige barn kan også ha nytte av å ha en liknende samtale på morsmålet sitt først.

Barna tar alle sanser i bruk

Når barna er på tur, ser, hører, lukter, smaker og opplever de mye det er naturlig å snakke sammen om. På turer i nærmiljøet til for eksempel en butikk eller biblioteket kan barn og voksne snakke om aktuelle gjenstander, om oppgavene til menneskene som arbeider der, og om det barna opplever.

Førstehåndsopplevelser skaper ofte interesse og engasjement. De språklige aktivitetene går ut på å sette ord på opplevelser, leke med ord, undre seg, beskrive, fortelle, forklare, spørre og svare. De voksne må passe på å bruke sentrale og nye ord gjentatte ganger når de snakker med barna. Da får barna ordene repetert, og de kan bli fortrolige med dem. Støtt barna slik at de tar ordene i bruk også. Det barna opplever, kan gi inspirasjon til både samtaler og lek der de bruker språket aktivt, for eksempel i rollelek.

Forslag til refleksjon og samarbeid

A. Hva snakker barna om på tur?

- Hvem deltar i samtalene?
- I hvilken grad og på hvilke måter bruker barna ordene som blir introdusert?

B. Hvordan kan du/dere bidra for å trekke stille barn inn i samtaler ute på tur?

C. Hva kan du/dere gjøre for å stimulere språket til barn som er så travle i hverdagen at det er vanskelig å komme i dialog med dem?

Barna bearbeider opplevelsene sine

Bring omverdenen inn i barnehagen. Barna kan ta med naturmaterialer og andre ting de finner eller får når de er på turer, for eksempel steiner, kongler, skjell, mose, taustumper, billetter og brosjyrer. Dette kan de lage noe av eller leke med inne eller ute når de er tilbake i barnehagen. Barna bruker språket når de kommuniserer med hverandre mens de skaper eller leker. Med gjenstandene som utgangspunkt, kan barna gjenkalle det de har vært med på. En grankongle kan åpne for en samtale om ekorn som spiser konglefrø. Et skjell kan være inngangen til en samtale om hvilke dyr som kan ha svømt forbi skjellet da det levde på havbunnen. Barna gjenforteller fra turen eller aktiviteten og bruker da språket aktivt. Flerspråklige barn kan ha nytte av å benytte morsmålet sitt for å bearbeide og utvide forståelsen av det som har skjedd. Deretter kan de kanskje sette ord på det på norsk.

Barna snakker om opplevelsene sine

Barna og personalet kan fotografere på turer og fra aktiviteter. Velg motiv som egner seg som utgangspunkt for samtaler, undring eller spørsmål. Bilder av gjenstander som har fanget barnas oppmerksomhet og

aktiviteter barna har vært engasjert i, kan stimulere dem til å fortelle, forklare og spørre. Still ut bildene på en oppslagstavle, eller lag bøker av dem. Til de yngste barna kan det være lurt å lage laminerte bildekort. Barna snakker sammen ut fra bildene. De kan fortelle til andre barn, personalet eller til foreldrene når de leverer eller henter. På denne måten får barna trening i å sette ord på opplevelsene, erfaringene og kunnskapene sine, og de kan formidle dette flere ganger i ulike sammenhenger til forskjellige mottakere. Det gir rom for språkutviklende samtaler og trening i å bruke nye ord i naturlige kontekster.

Språk i barnas lek

Leken skal ha en sentral plass i barnehagen, og lekens egenverdi skal anerkjennes. Barnehagen skal gi gode vilkår for lek, vennskap og barnas egen kultur. Leken skal være en arena for barnas utvikling og læring, og for sosial og språklig samhandling. (Rammeplanen)

Leken er en viktig arena for språklæring og språkutvikling

Store deler av barnehagedagen består av lek som er frivillig og lystbetont, og hvor barna deltar med glede og engasjement. De yngste kommuniserer med kroppsspråk når de leker. De litt eldre barna sier ofte høyt det de gjør. – Her kommer jeg! roper Kim i det han setter utfor sklia. I leken bruker barna både verbal og ikke-verbal kommunikasjon. De uttrykker tanker, følelser og ønsker, spiller roller, planlegger, diskuterer og argumenterer, og de håndterer konflikter og inngår i relasjoner. Gjennom leken kan barna lytte til og lære av hverandre. Personalet kan gå inn i barnas lek for å bistå de barna som trenger det, og delta på ulike måter for å stimulere det verbale språket deres.

Forskjellige typer lek krever ulik grad av verbalspråklig kommunikasjon

De voksne må være oppmerksomme og bidra slik at alle barna får anledning til å delta og bruke språket sitt i forskjellige typer lek. Deltakelse i og mestring av ulike leker representerer sentrale språktilegnelsesarenaer.

Elle melle, deg fortelle

Enkle regelleker og sangleker kan fungere språkstimulerende uten at barna trenger å bruke mye språk, for eksempel *Hauk og due*, *Bjørnen sover* og *Bro, bro brille*. De voksne kan introdusere slike leker, og mange barn kan bli invitert til å delta i dem. Barna bruker noe språk i leken, ofte gjentatte fraser som de får god tid til å lære. Mens leken foregår, bruker barna gjerne språket spontant også. Dette kan de voksne i tillegg bidra til, for eksempel gjennom oppmuntrende kommentarer og åpne spørsmål knyttet til det barna gjør, og til det som skjer. De voksne kan også snakke med barna om leken etterpå. – Husker du da vi lekte *Bro, bro, brille*? Hvorfor valgte du «godteri» og ikke «is»?

Side ved side

Ofte leker barna ved siden av hverandre uten nødvendigvis å samhandle tett. Da kan de snakke sammen, men leken trenger ikke gå i stå selv om den verbale kommunikasjonen ikke er optimal. Barna snakker om det de gjør, men de er for eksempel ikke avhengig av å få svar eller å svare selv. En voksen kan også leke parallelt med barn for å stimulere språket deres. Hvis den voksne nå og da velger å ha en slik rolle, er det viktig å være litt avventende først for å se hva som foregår, og lytte til pågående monologer og dialoger. Deretter kan den voksne gli smidig inn i leken uten å bli et forstyrrende element. Den voksne lytter til hvordan barnet snakker i og kommenterer sin egen lek, og han eller hun gjør som barnet til å begynne med. Deretter kan den voksne snakke om det han eller hun selv gjør, og på den måten være en språkmodell for barnet. Den voksne kan bidra med å sette ord på det barnet gjør, og stille åpne spørsmål, for eksempel oppklarende og bekreftende spørsmål.

Samspillsleker

Felles lek i sandkassa eller klossekroken stiller gjerne høyere krav til språklig kompetanse enn de tidligere nevnte lekene. For noen barn kan det være krevende å delta i slike leker. Manglende evne til å inngå i dialog eller bruke språket aktivt i samspill med andre kan føre til at barn blir oversett og/eller overhørt i leken. Noen reagerer da med å bli verbalt passive. Den voksne kan gradvis nærme seg den barneinitierte leken og komme med noen språklige innspill. Han eller hun prøver i slike tilfeller å tolke barnets intensjoner og setter ord på dem. Deretter kommuniserer den voksne med barnet for å se om bidraget fungerer for barnet. Støtt barnet når det selv bidrar med ytringer. For at budskapet skal bli forståelig, kan den voksne legge til ord som mangler. Før dere fortsetter er det viktig å la barnet bekrefte at det den voksne bidrar med, stemmer.

Rollelek

Mange av rollene i rolleleker krever mye språklig aktivitet. Noen barn får ofte tildelt passive roller fordi de ikke bidrar verbalt i særlig grad. Da er det viktig at de voksne trer støttende til og tilfører noe som gir alle deltakerne i leken mulighet til å bruke språket sitt. Snakk med barna om innholdet i slik lek. Før for eksempel en frisørlek kan barna fortelle om egne erfaringer fra besøk hos frisøren. De kan ha behov for å kjenne navnet på produktene og redskapene i salongen, og de må vite noe om hva frisøren kan gjøre, og hvilke ønsker kunden kan ha. Barna kan prøve seg på å kommunisere slik kunde og frisør kommuniserer. Hva sier de to når timer blir bestilt, og hvilke ord bruker de når de møtes i salongen? Hva snakker de om under friseringen? Hva sier en fornøyd kunde? Hva sier kunde og frisør ved betalingen og når de tar avskjed? Dette kan bli som en lek i seg selv. Les en bok om temaet, se en film, besøk en frisørsalong og snakk med barna om det de observerer, opplever og tenker. De voksne kan spille forskjellige roller og slik være språklige modeller. Barna må få sjansen til å imitere og prøve ut ulike roller, og de kan få støtte når de prøver seg.

Flerspråklige barn

For flerspråklige barn kan det være spesielt krevende å delta i lek som krever god norskspråklig kompetanse. En voksen, gjerne en som behersker et flerspråklig barns morsmål, kan tre støttende til i leken når det trengs og ut fra enkeltbarnets behov. Gjennom planlegging og organisering kan personalet iblant legge til rette for at

barn med samme morsmål får være språklig aktive sammen i lek, også på tvers av avdelinger. Da får barna mulighet til å bruke morsmålet sitt i leken samtidig som de kan utvikle egen forståelse for omverdenen og øke morsmålskompetansen sin. Slik får de i tillegg erfaringer som bidrar til å styrke den norskspråklige utviklingen.

Personalet kan legge til rette for lek som inviterer til bruk av språket

De voksne kan introdusere nye leker, for eksempel voksenstyrte regelleker og fellesleker. En annen mulighet er å ta fram utstyr og leker, både nye leker og leker som ikke har vært brukt på en stund, og presentere dette for barna. La gjerne barna snakke litt sammen om det de umiddelbart tenker, for eksempel hvilke muligheter de ser, og hvilke planer de har for å leke med disse tingene. De voksne kan også bringe inn nye leketemaer. Ta utgangspunkt i felles opplevelser som en tur til en gård, et eventyr eller en film. Da har mange av barna både førforståelse, kunnskap og ord de kan bruke i leken. Barna kan selv komme med forslag til leketemaer ut fra interesser eller noe de er opptatt av. Da er barna gjerne engasjerte, og de har kunnskaper og erfaringer som gir dem sjansen til å ta i bruk språket. Finn fram materiell, utstyr og leker, gjerne i samarbeid med barna, og plasser dette synlig og tilgjengelig. Si hva tingene heter, og snakk sammen om dem. Tilrettelegg lekeområdet også, og beskriv det sammen med barna. De voksne kan gjerne delta i leken på barnas premisser og bidra som en språklig modell i begynnelsen for senere å trekke seg noe eller helt tilbake.

De voksne kan bidra til at barna bruker språket i leken

Når voksne observerer barnas lek, kan de oppdage barn som er stille, barn som ikke kommer til orde, barn som misforstår eller ikke forstår, barn som stadig er på farten og ikke tar seg tid til å snakke, eller barn som gjentatte ganger får tildelt svært passive roller. Da bør de voksne bruke litt tid på å skaffe seg god oversikt over situasjonen og tenke gjennom hvordan de selv kan tilføre leken mer språklig aktivitet. Det er viktig å få kontakt med barnet, være bevisst på egen språkbruk, tilpasse seg språket til barnet og tilføre noe mer, for eksempel å introdusere nye ord og uttrykk som er nyttige i den gitte situasjonen. Barna kan også ha nytte av å høre uttrykksmåter og vendinger som naturlig hører hjemme i leken, og som er hensiktsmessige å bruke i kommunikasjonen dem imellom. En voksen kan selv være språkmodell. Han eller hun kan for eksempel velge å fortelle og demonstrere hva barna kan si når de skal dele leker eller låne av hverandre, hva en kunde og en ekspeditør i en sportsbutikk kan si til hverandre, eller hvordan en bibliotekar og en låntaker snakker sammen.

Forslag til refleksjon og samarbeid

A. Hvilke regelleker kan egne seg for noen av barna nå?

B. Lytt til barnas språk i lek.

- Hvem er språklig aktive i leken, og hvem sier lite?
- Hvem trenger hjelp til å kommunisere med de andre?

- Hva skal du/dere gjøre for å støtte barn som ofte har passive roller og snakker lite i lek, slik at de blir mer språklig aktive?

C. Observer barna i engasjert lek.

- Hvordan kan personalet stimulere barnas språk i leken?

I bøkernes verden

Personalet skal bruke varierte formidlingsformer og tilby et mangfold av bøker, sanger, bilder og uttrykksformer. (Rammeplanen)

Bøker kan åpne for lystbetonte møter med språk

Engasjement

Når voksne leser med og for barna, bør de gjøre det på en engasjert måte og benytte stemme, mimikk og blikk for å få kontakt med dem. Dette kan underbygge handlingen, og det kan øke innlevelsen til barna og gi dem en god leseopplevelse.

Hensynet til de yngste barna

Å se i bøker sammen med og å lese for de yngste barna byr på andre utfordringer enn å lese sammen med og for større barn. Små barn, som hovedsakelig kommuniserer via kroppsspråk og enkeltordsyttringer, trenger godt tilpassede bøker og en voksen som leser på en tilpasset måte. Ofte vil det være snakk om korte lesestunder. Forklar, visualiser og konkretiser ord og uttrykk. Knytt bilder og ord i boka til barnets erfaringer. Er det for eksempel bilde av en ball i boka, kan den voksne spørre barnet om det har en ball hjemme, eller om han eller hun liker å leke med ball. Det kan være et godt utgangspunkt for å fange barnets interesse og invitere det til språklig aktivitet og inn i språkutviklende samtaler. Både pekebøker og enkle skjønnlitterære bøker bør være en del av boktilbudet til de yngste barna.

Det første møtet med en bok

For at alle barna skal kunne være aktive, bør lesegrupper, så langt det lar seg gjøre, bestå av få barn. Når barna møter en ny bok, er det naturlig at de studerer forsiden og snakker om hva de ser og hva de tror boka handler om. Den som leser med og for barna, kan fortelle litt om boka. Det forbereder barna på det som kommer, og kan gi nyttig førforståelse. I tillegg kan det bidra til å skape nysgjerrighet og gi barna lyst til å lytte til teksten og studere bildene. Det kan være lettere for barna å forstå innholdet hvis den voksne tar i bruk

konkreter for å gjøre dem kjent med sentrale ord og uttrykk i boka.

Lesingen er i gang

Så leser den voksne boka og viser fram bildene. Han eller hun oppfordrer og oppmuntrer barna til å undre seg, reflektere og komme med innspill. Underveis kan barna få spørsmål for eksempel om hvorfor ting skjer, hva de tror kommer til å skje videre, og hva de tror ord og uttrykk betyr. Barna kan snakke sammen om innholdet i boka, og den voksne kan stille spørsmål for å få barna til å bidra i samtalen. Det er viktig at spørsmålene er åpne slik at barna blir invitert til å ta i bruk språket sitt.

Bøker kan inspirere til språkutviklende samtaler

Barna møter boka igjen

Les boka på nytt om en dag eller to, eller kanskje til og med samme dag. Også denne gangen er det viktig at barna kommer til orde og kommenterer, spør og snakker om det de er opptatt av. Slik kan bøkene bli utgangspunkt for språkstimulerende samtaler der barna blant annet får mulighet til å bruke nye ord. Kanskje kan de også bli inspirert til å knytte innholdet i boka til egne erfaringer. La barna gjenfortelle innholdet i bøkene, gjerne med voksenstøtte og eventuelt også med støtte i bilder og konkreter.

Boka blir en følgesvenn

Barn liker gjerne å lese bøker flere ganger. De kan «lese» alene, sammen med andre barn eller sammen med en voksen. De kan også fabulere og skape sine egne tekster med boka som inspirasjon. Slik blir boka en kilde til aktiv og kreativ bruk av språket.

Skriftspråket kan gi nye impulser

Gjennom barnelitteraturen møter barna ofte et mer komplekst språk enn det de som regel bruker selv i hverdagen. Skriftspråket kan for eksempel ha et rikere ordforråd og et annet utvalg av grammatikalske strukturer enn deres eget muntlige hverdagsspråk. For at barna skal klare å følge med på innholdet, er det imidlertid viktig å velge bøker som ikke har et språk som er for avansert. Barnelitteratur gir også barna et møte med språk utenfor her-og-nå-situasjonen, såkalt situasjonsuavhengig språk. Dette kan bidra til at de utvider ordforrådet sitt og utvikler et språk som gjør dem stadig bedre i stand til å sette ord på opplevelser og erfaringer og til å uttrykke egne tanker, meninger og følelser.

Bøkene bør være lett tilgjengelig

Det er en stor fordel om barna har tilgang til et bredt utvalg av bøker i barnehagen. Mange barnehager velger å innrede en bokkrok eller et lite bibliotek. Still ut noen bøker med fronten ut slik at barna ser forsidebildet og tittelen på bøkene. Plasser bøkene slik at barna, også de minste, lett får tak i dem. Da kan de finne fram bøker de kan bla i, se på bilder i og «lese» i alene eller sammen med andre barn eller voksne. Et alternativ er å bruke lyd bøker. Også lytteutstyr kan plasseres slik at barna har tilgang på det.

Bøker kommuniserer på flere språk

I bokkroken og i bokutstillinger bør det være bøker på flere språk. Da kan barna bli i bøker de kanskje kjenner hjemmefra, eller de kan bli lest for av foreldrene eller en voksen i barnehagen som kan språket deres. For flerspråklige barn kan det være nyttig å lytte til den samme boka både på morsmålet sitt og på norsk. I samarbeid med biblioteket kan personalet arrangere lesestunder på ulike språk, og foreldrene kan bli invitert til å delta. Barnehager kan samarbeide med det lokale biblioteket om å låne bøker, også bøker på ulike morsmål eller tospråklige bøker.

Forslag til refleksjon og samarbeid

- Fortell hverandre om hvilke bøker dere har erfart at barn i ulike aldre liker.
- Hvilke bøker foretrekker du/dere å lese med barna?
- Hva kan dere gjøre for å vekke interesse for bøker hos barna?
- På hvilke måter får barna anledning til å komme med aktive innspill i løpet av lesestunder?
- På hvilke måter forklarer du/dere nye ord og uttrykk når du/dere leser med barna?

Ord og begreper

Arbeid med ord og begreper er en naturlig del av barnehagedagen

Begreper er ordenes innholdsside. Barn tilegner seg gradvis nye ord og deres betydning og tar dem opp i språket sitt. Personalet kan konkretisere og visualisere nye ord ved hjelp av gjenstander, bilder, stemme, mimikk, tegn og kroppsspråk for å gjøre det tydelig for barna hvilket innhold ordene har. Introduksjon av nye ord og arbeid med begreper må inngå i en naturlig sammenheng i barnas hverdag. Barna lærer nye ord og får begrepsforståelse ved å erfare og oppleve sammen med andre i ulike situasjoner i hverdagen.

Førstehåndserfaringer gjør det enklere for barna å forstå ord, huske dem og ta dem i bruk. Varierte og rike erfaringer er også avgjørende. Ved å gi barna god anledning til språklig samhandling knyttet til erfaringene fremmer barnehagen barnas begrepsutvikling.

La barna bringe inn aktuelle ord

Barna kan ofte komme med ideer til valg av ord, for eksempel noe de er opptatt av der og da, eller det de er interessert i. Personalet kan plukke opp aktuelle ord for eksempel fra barnas lek, en bok, et eventyr, en barnefortelling, en tur, nærområdet eller en aktivitet. Når barna har bruk for de nye ordene i hverdagen, er det

større sjanse for at de vil bruke dem, og at ordene dermed vil bli en del av det aktive ordforrådet deres.

Bruk nye ord i meningsfulle sammenhenger

De voksne må ta nye ord i bruk i naturlige sammenhenger i hverdagen og gjenta dem hyppig. Bruk de nye ordene i samtaler med barna, både gjennom å bruke dem selv og ved å stille spørsmål som inneholder eller handler om ordene. Dette bidrar til å styrke barnas begrepsforståelse. Oppmuntre barna til å assosiere rundt ordenes innhold, undre seg, fortelle, gjenfortelle og bruke de nye ordene i ulike sammenhenger. Legg til rette for at barna får mulighet til å bruke ordene selv i ulike situasjoner. Det kan skje i samtaler, i lek og på turer.

Barna bearbeider begrepsforståelsen

Får barna mange og sterke assosiasjoner mellom ord og erfaringer, blir ordenes innhold mer presist og godt lagret. En presis lagring bidrar til at barna lettere klarer å hente fram et ord når de har bruk for det. Det blir trolig også enklere for dem å lære seg nye ord og tilegne seg ytterligere begrepsforståelse. Barna kan bearbeide ordenes innhold ved å tegne, male, fotografere, klippe og lime, modellere med leire osv. Den voksne bør snakke med barna om det de gjør, både når de begynner, underveis og når de er ferdige.

Forslag til refleksjon og samarbeid

A. Hva er barna opptatt av, og hvilke temaer er aktuelle i barnehagen nå?

- Hvilke ord vil du/dere introdusere?
- Hvordan skal du/dere introdusere disse ordene?
- Hvilke konkrete og visualiseringsalternativ er aktuelle?
- Hvordan skal barna få trening i å bruke de nye ordene?
- Hvordan skal barna arbeide med begrepsinnholdet i ordene?

B. Lytt til barnas samtaler.

- I hvilken grad og på hvilke måter bruker barna de nye ordene?
- Hva kan personalet gjøre for å stimulere barna til å ta i bruk de nye ordene?

Språklig bevissthet og språkstimulering

Personalet skal skape et variert språkmiljø der barna får mulighet til å oppleve glede ved å bruke språk og kommunisere med andre. (Rammeplanen)

Barnehagen skal gi barna et nødvendig grunnlag

Et godt språkmiljø der det enkelte barnet får gode muligheter for et rikt språklig samspill med andre, er med på å gi barnet et godt utgangspunkt for å lære å lese og skrive. Arbeid med de språkstimulerende tiltakene som er beskrevet i denne delen av veilederen og punktene som følger, vil være med på å øke barnas språklige ferdigheter og dermed kunne bidra til å forebygge lese- og skrivevansker.

Personalet i en barnehage som stimulerer skriftspråket,

- leker med språkets form med barna, for eksempel ved å rime, lage tulleord og finne ord som ligner på hverandre
- oppmuntrer barna til å lytte til lyder og rytmer i språket
- synger sanger sammen med barna
- snakker om språk og språklige variasjoner som for eksempel dialekter og ulike språk
- er seg bevisst rollen sin som forbilder
- viser at det er nyttig å lese, og at de har glede av det
- leser med og for barna
- lar barna møte språklige symboler som bokstaver, og gjør barna oppmerksom på dem
- støtter barna når de utforsker skriftspråket
- viser interesse for det som barna lekeleser, liksomleser eller leser
- skriver og viser at det som er skrevet, kan bli lest
- gir barna rik tilgang på ark, farger og blyanter
- inviterer barna til å bruke digitale verktøy
- støtter barna når de eksperimenterer med å omsette lyder til skrift
- viser interesse for det som barna lekeskriver, liksomskriver eller skriver
- skaper tekster sammen med barna
- er sekretærer når barna skaper tekst
- leser tekstene som barna har skapt
- stimulerer barna til å bruke skriftspråket i lek

Flerspråklig perspektiv

Personalet skal bidra til at språklig mangfold blir en berikelse for hele barnegruppen, støtte flerspråklige barn i å bruke sitt morsmål og samtidig aktivt fremme og utvikle barnas norsk/samiskspråklige kompetanse. (Rammeplanen)

I barnehagen møter mange barn flere språk

Alle barn vil ha utbytte av å være i et flerspråklig miljø fordi de i møte med språk som er annerledes enn deres eget, kan bli nysgjerrige på andres språk og mer oppmerksomme på sitt eget. Barna opplever da at ting de omgir seg med, ikke heter det samme på de forskjellige språkene. I et flerspråklig miljø blir språk noe alle kan snakke om, undre seg over og sammenlikne. Det bidrar til språklig bevissthet og gir anledning til å reflektere rundt språk og språklig variasjon. Samtidig kan barna oppleve at ulike språklige kompetanser blir verdsatt.

Barnet skal få støtte i bruk av sitt morsmål

Personalet skal synliggjøre språklig og kulturelt mangfold, støtte barnas ulike kulturelle uttrykk og identiteter og fremme mangfold i kommunikasjon, språk og andre uttrykksformer. (Rammeplanen)

Alle barn vil profitere på samspill med en voksen eller et barn som de deler morsmål med. Sammen med andre med samme morsmål kan barnet få større mulighet til selv å forstå og til å gjøre seg forstått i barnehagehverdagen. Dette er viktig blant annet for å bli en likeverdig deltaker i lek og for å kunne gi uttrykk for egne tanker, følelser og meninger og på den måten medvirke.

Legg til rette for god språkutvikling på morsmål og norsk

Personalet skal støtte flerspråklige barn i å bruke sitt morsmål og samtidig aktivt fremme og utvikle barnas norsk-/samiskspråklige kompetanse. (Rammeplanen)

Personalet skal støtte barna i å bruke morsmålet sitt selv om det ikke er andre barn eller voksne som deler deres morsmål i barnehagen. Samtidig skal personalet arbeide aktivt med å fremme barnets norskspråklige kompetanse. Det er viktig å legge til rette for et språkmiljø som fremmer språklig mangfold slik at alle barna utvikler språkene sine på best mulig måte.

Tilrettelegg miljøet slik at flere språk er synlige

Som bidrag i arbeidet med å styrke barnas språkutvikling på morsmål og norsk, kan barnehagen gjennomføre flere praktiske tiltak. Foreldre eller flerspråklige ansatte kan være viktige ressurser i dette arbeidet.

Eksempler på hvordan språklig mangfold kan synliggjøres

- barnas navn skrevet på flere skriftspråk på garderobeplassen
- skilt i barnehagen på ulike skriftspråk
 - for eksempel navn på avdelingen og velkommen
- ordlister på flere skriftspråk
 - for eksempel sentrale ord som brukes hyppig i hverdagen
- ukas ord, det vil si ett ord barna lærer på flere språk hver uke
 - for eksempel å hilse, å takke, å telle og ord knyttet til temaet barna arbeider med
- dagens bilde
 - det vil si at et bilde av noe som har skjedd i løpet av dagen, blir hengt opp, og at en kort tekst blir skrevet på flere skriftspråk
- sanger på ulike språk
- rim og regler på ulike språk
- utkledningstøy som representerer forskjellighet
- leker som representerer forskjellighet
- lek med dyrelyder på ulike språk
- globus og kart sentralt plassert, og aktiv bruk av globus og kart i samtaler i hverdagen

Forslag til refleksjon og samarbeid

- Hva gjør personalet for å ivareta det flerspråklige perspektivet?
- Hva har du/dere hatt gode erfaringer med?
- Hva ønsker personalet å videreføre?
- Hva ønsker du/dere å prøve?

Foreldresamarbeid

Barnehagen skal i samarbeid og forståelse med hjemmet ivareta barnas behov for omsorg og lek

og fremme læring og dannelse som grunnlag for allsidig utvikling. (Rammeplanen)

Samarbeid med barnets hjem skal ligge til grunn for virksomheten

Alt barnehagen gjør, skal ha barnets beste som grunnleggende hensyn, og et nært samarbeid med hjemmet er viktig for å støtte barnets språkutvikling. Gjensidig og varm kommunikasjon mellom de ansatte og foreldrene har positiv effekt på samarbeidet. Relasjonen mellom barnehagen og hjemmet må være preget av åpenhet og likeverd. Personalet har ansvar for å samarbeide med alle foreldrene på en slik måte at de opplever seg sett, hørt og inkludert. Dette vil i noen tilfeller innebære at det er hensiktsmessig eller nødvendig å bruke tolk.

Barnehagen er møteplass for foreldre og ansatte

Foreldrenes nærhet til og kunnskap om eget barn er grunnlaget for samarbeidet med barnehagen. Det er viktig for foreldrene at personalet viser interesse for barnet deres og opptrer som trygge og reflekterte. Foreldrene og personalet møter i hovedsak barnet på hver sine arenaer og i forskjellige kontekster. Derfor kan de ha ulik kunnskap om barnets språk. Begge parter kan ha nytte av å utveksle denne kunnskapen. Et samlet blikk og felles refleksjon kan bidra til en mer helhetlig og nyansert opplevelse av barnets språk som grunnlag for språkstimuleringen i barnehagen.

Foreldresamarbeid foregår i hverdagen

Daglig kontakt og uformell småprat om barnet og det barnet opplever i barnehagen, er en viktig base for foreldresamarbeidet. Slike samtaler finner ofte sted i bringe- og hentesituasjoner. Jo mer involverte foreldrene er i barnehagehverdagen, desto lettere er det å få til et samarbeid rundt barnets språklæring. Når foreldrene vet hva barnet opplever og gjør i løpet av en dag i barnehagen, kan de snakke med barnet om det og invitere ham eller henne inn i samtaler og til å fortelle.

Foreldrene er en ressurs

Det er viktig at foreldrene får god anledning til å informere barnehagen om barnets språkpraksis hjemme. Det er nyttig kunnskap for barnehagen. Foreldrene må oppleve at de er involvert, og at de er en ressurs for eget barn. Samværsformer og aktiviteter i familien har stor betydning for barnas språkutvikling, og noen foreldre kan ønske råd og tips om hvordan de kan støtte barnets språklæring. I samarbeidet med foreldrene til flerspråklige barn er det viktig å støtte opp under barnas språklige utvikling både på språket barna bruker hjemme og på norsk. En god utvikling av barnas morsmål vil kunne ha positiv innvirkning på tilegnelsen av norsk. Voksne som behersker flere språk, kan være en viktig ressurs i samarbeidet mellom barnehagen og foreldrene.

Foreldrene trenger informasjon

Barnehagen skal legge til rette for foreldresamarbeidet og god dialog med foreldrene (Rammeplanen)

Når personalet informerer foreldrene om språkarbeid i barnehagen, må de understreke at barn utvikler seg i ulik takt, og at utviklingen ikke alltid skjer i en gitt rekkefølge. De må gi foreldrene god innsikt i det språkstimulerende arbeidet i barnehagehverdagen. Forklar hvordan arbeidet med nye ord og begrepsforståelse foregår. Snakk om språkstimulerende samtaler og fortellinger. Informer om temaer barna er opptatt av, og hva de leker. Beskriv hva personalet gjør for å stimulere barnas språk i hverdagsaktiviteter, i lek og på turer. Bruk hverdagsfortellinger som eksempler på dette arbeidet. Dette kan samtidig gi foreldrene ideer til hvordan de kan bruke språket sammen med barna, og hvordan de kan invitere barna til å være språklig aktive i det daglige.

Personalet og foreldrene skal snakke sammen om språktilegnelse

Innholdet i uformelle samtaler med andre til stede, for eksempel i garderoben, må være positivt vinklet. Samtidig er det viktig å legge til rette for at det er rom for samtaler skjermet fra andre. Samarbeidet om å støtte barnet best mulig er sentralt, og i den forbindelse er det nyttig å legge vekt på å gi nyanserte beskrivelser av hva barnehagen gjør. Det er viktig å informere hverandre og å snakke sammen om eventuelle bekymringer tidlig. Les mer om foreldresamarbeid i en slik sammenheng i del 2 av veilederen.

Språklig mangfold er en berikelse

Personalet skal bidra til at språklig mangfold blir en berikelse for hele barnegruppen, støtte flerspråklige barn i å bruke sitt morsmål og samtidig aktivt fremme og utvikle barnas norsk/samiskspråklige kompetanse. (Rammeplanen)

I barnehagehverdagen er det et språklig mangfold som består av både ulike dialekter og forskjellige språk i tillegg til de to skriftspråkene vi har, bokmål og nynorsk. Det er viktig at personalet forklarer foreldrene hvordan dette språklige mangfoldet kan være en ressurs. Språklig variasjon gir for eksempel mulighet til å legge merke til og snakke om likheter og forskjeller. Det kan gi økt språklig bevissthet som er viktig for både for minoritets- og majoritetsspråklige barn. Noen foreldre tenker at barnet kun bør snakke norsk for at det skal lære norsk best mulig. Disse foreldrene har behov for informasjon fra barnehagen om hvordan det er å lære flere språk samtidig og om morsmålets betydning for andrespråkutviklingen. Legg vekt på at det som regel er nyttig for barnet at foreldrene snakker det språket de behersker best, når de snakker med barnet.

Snakk med foreldrene om bøker og lesing

Barnehagen kan informere foreldrene om hvilke bøker de leser for barna. Bøkene kan for eksempel stilles ut. Da får foreldrene mulighet til å snakke med barna om bøkene og til å se på eller lese de samme bøkene, liknende bøker eller bøker i samme serie sammen med barna sine.

Presenter bøker og lesing for foreldrene

På foreldremøter kan personalet presentere egnede barnebøker og fortelle om hvordan de ser i bøker og leser sammen med barna. Det er viktig å begrunne hvorfor barnehagen bruker bøker i samvær med barna. De språklige gevinstene er sentrale i denne sammenhengen. Bokanbefalinger, for eksempel av en bok hver uke, kan henges opp på en oppslagstavle i barnehagen. Anbefalingen kan omfatte et bilde av bokforsiden og en kort omtale av innholdet i boka. Bøkene bør være av en slik kvalitet at de vil fenge både barn og voksne. Vurder om bøkene bør være på bokmål eller nynorsk, eller kanskje begge deler.

Barnehagen kan låne ut bøker til foreldrene

Utlån av bøker, også på andre språk enn norsk, fra barnehagens boksamling er egnet for å fremme samarbeid om språkstimulering mellom barnehage og hjem. Foreldre som ikke fra før bruker bøker sammen med barna sine, blir på denne måten introdusert for dette. Gi foreldre med flerspråklige barn informasjon om at barnehagen og/eller biblioteket har barnebøker på ulike språk, og at mange bøker finnes på ulike språk digitalt.

2. Dokumentasjon og vurdering av språk

Dokumentasjon av det pedagogiske arbeidet skal inngå i barnehagens arbeid med å planlegge, vurdere og utvikle den pedagogiske virksomheten. (Rammeplanen).

Denne delen handler om hvordan pedagogene dokumenterer og vurderer både språkmiljøet i barnehagen og barnas språklige kompetanse. Dokumentasjon og vurdering av språkmiljøet og av den språklige kompetansen til hvert enkelt barn blir omtalt hver for seg.

Personalet kan utgjøre et vurderingsfelleskap

I barnehagen er det styreren som sammen med pedagogene, har hovedansvaret for å planlegge og gjennomføre dokumentasjon og vurdering. De bør imidlertid, når det er hensiktsmessig, involvere andre i personalet i dette arbeidet. De voksne har ulike roller i barnehagen, og de aller fleste deltar i samspill og kommunikasjon med barna. Et samlet blikk vil gi et mer variert og helhetlig bilde. Derfor bør alle bidra med vurderinger av barnehagens språkmiljø og av barnas språkkompetanse i ulike situasjoner og sammenhenger. I slike tilfeller må de aktuelle medarbeiderne få opplæring i hvordan de skal dokumentere og vurdere, og de må få kjennskap til hensikten med det de gjør, og det de skal gjøre.

Dokumentasjon er grunnlaget for refleksjon og vurdering

Å dokumentere er å synliggjøre barnehagens innhold og arbeidsmåter, voksenrollen og barnas trivsel,

læringsprosesser og utvikling. Eksempler på dokumentasjonsformer kan være tekster, bilder og utstillinger av arbeider. Dokumentasjonen gir informasjon og kan danne grunnlag for refleksjons- og vurderingsarbeid, som i sin tur legger grunnlag for utvikling og barnehagen som en lærende organisasjon. Pedagogene skal reflektere over den pedagogiske virksomheten og eget arbeid med språkmiljøet i barnehagen.

Dokumentasjonen gir videre grunnlag for å vurdere barnas språklige kompetanse og følge med på språkutviklingen deres. Dette skal være utgangspunktet for å planlegge videre arbeid, forbedre egen og barnehagens praksis og tilrettelegge et språkmiljø med god kvalitet og tilpasset språkstimulering for alle barna. Pedagogene får gjennom dette også et fundament for å velge forebyggende tiltak og igangsette dem. I tillegg gir god innsikt et egnet grunnlag for å iverksette målrettet innsats raskt.

Vurdering av språkmiljøet

Vurderingsarbeidet skal bygge på refleksjoner som hele personalgruppen er involvert i. Felles refleksjoner over det pedagogiske arbeidet kan gi personalet et utgangspunkt for videre planlegging og gjennomføring. (Rammeplanen)

Barnehagen skal tilrettelegge for et godt språkmiljø

Spørsmål pedagogene har behov for å få svar på, er blant annet i hvilken grad barnehagen lykkes i å skape et miljø som gir rom for allsidig språklig aktivitet og om det oppmuntrer og inviterer barna til å bruke språket sitt aktivt i hverdagen. Det kan også være ønske om og behov for å finne ut hvordan personalet skal klare å tilrettelegge miljøet bedre. Dette kan skje ved at de videreutvikler eksisterende arbeidsmåter og metoder og finner nye innfallsvinkler som gir barna mange muligheter til å være språklig aktive, samtidig som de får både støtte og utfordringer når de kommuniserer.

Dokumentasjon av arbeidet

Dokumentasjon av personalets arbeid synliggjør hvordan personalet arbeider arbeider for å oppfylle kravene i barnehageloven og rammeplanen. (Rammeplanen)

Dokumentasjon av språkmiljøet er et viktig refleksjons- og vurderingsgrunnlag og har et dobbelt formål. Den skal både synliggjøre den pedagogiske praksisen og være et utgangspunkt for å vurdere den. Slik blir dokumentasjonen en viktig del av arbeidet med å videreutvikle og forbedre språkmiljøet.

Observasjon kan være grunnlag for vurderingsarbeidet

Når pedagogene skal dokumentere barnehagens praksis som utgangspunkt for å vurdere språkmiljøet, kan observasjon være et nyttig verktøy. Observasjoner av praksis legger grunnlaget for refleksjoner og

forbedringer. Når pedagogene observerer språkmiljøet, kan de velge om de vil notere i et skjema. De kan benytte ferdiglagde observasjonsskjemaer eller utarbeide sine egne. Det er også mulig å ta utgangspunkt i et ferdiglagd observasjonsskjema og bearbeide og tilpasse det slik at det egner seg for de lokale forholdene her og nå. Etter observasjonene skal pedagogene reflektere over funnene og diskutere dem med hverandre og andre ansatte. Sammen vurderer de hva de skal konsentrere innsatsen om for å skape et bedre språkmiljø for alle barna. For å øke kvaliteten på vurderingsarbeidet kan det være nyttig å etablere vurderingsfellesskap i barnehagen, kanskje også i samarbeid med andre barnehager.

Pedagogene kan for eksempel observere

- personalets språklige engasjement og deltakelse
- voksnes språkbruk i daglige rutiner og i ulike aktiviteter
- barnas språkbruk i forskjellige aktiviteter
- om og hvordan gode samtaler er en del av hverdagens aktiviteter
- barnegruppens deltakelse i samtaler
- hverandre i samtaler med barn
- hvordan barna benytter språket spontant i lek med hverandre
- hvordan personalet inviterer barn som snakker lite, til å bruke språket
- språkstimulerende aktiviteter i et flerspråklig perspektiv
- hvordan ulike språkstimuleringstiltak er synlige i miljøet
- støykilder i språkmiljøet
- samarbeidet med foreldrene om arbeidet med språk i barnehagen

Flere typer dokumentasjon kan være grunnlag for vurderingsarbeidet

Dokumentasjon av det pedagogiske arbeidet skal inngå i barnehagens arbeid med å planlegge, vurdere og utvikle den pedagogiske virksomheten. Vurderinger om barnegruppen og enkelt barnets trivsel og allsidige utvikling skal dokumenteres når det er nødvendig for å gi barnegruppen og enkelt barn et tilrettelagt tilbud. (Rammeplanen)

Når pedagogene skal vurdere det eksisterende språkmiljøet, kan fortellinger fra hverdagen være egnet som dokumentasjon. Slike praksisfortellinger kan gi et bilde av hvilke språklige aktiviteter som foregår, og på hvilke måter dette skjer. Personalet kan også dokumentere hva de gjør, og hvordan de arbeider med språkmiljøet på andre måter. De kan for eksempel dokumentere at de leser med barna jevnlig, og hvordan de bruker bøker sammen med barna. Andre eksempler kan være om eller hvor ofte de har rim og regler på plakaten sammen med barna, hvordan de leker med språket i daglige aktiviteter, og på hvilke måter de kommuniserer med de aller yngste. Det kan dreie seg om hvordan de inviterer barna inn i språkutviklende samtaler, gir rom for barnas fortellinger og legger vekt på å lytte til dem. Refleksjonsspørsmål kan handle om

hva pedagogene mener fungerer godt, og hva som kan forbedres. Videre kan det være nyttig å tenke gjennom hvordan de ulike tiltakene kan bli tilrettelagt og organisert slik at de får nødvendig oppmerksomhet, blir en naturlig del av hverdagen, ivaretar alle barna og har høy kvalitet.

Barnas meninger er en viktig del av barnehagens vurderingsgrunnlag

Barnehagen skal ivareta barnas rett til medvirkning ved å legge til rette for og oppmuntre til alle barn kan få uttrykk for sitt syn på barnehagens daglige virksomhet. (Rammeplanen)

Barn har rett til å gi uttrykk for sitt syn på barnehagens daglige virksomhet, og barnas medvirkning er grunnleggende i en reflekterende praksis. Både ikke-verbalt og verbalt gir barna uttrykk for hvordan de har det. De voksne må legge merke til hva de uttrykker, også de barna som ikke kommuniserer med ord. Barna skal få anledning til å delta aktivt i valg av innholdet i barnehagehverdagen, både indirekte og direkte. Noen kommer til voksne med bøker de har lyst til å lese, og andre lyser opp når voksne begynner å synge. Noen har ikke ro på seg til å se i en bok, mens andre tydelig ikke setter pris på samlingsstunder. Noen barn gir kanskje uttrykk for at de liker at de voksne forteller, eller at de selv får fortelle til en voksen, mens andre sier eller viser at de opplever at voksne ikke har tid til å lytte til eller snakke med dem. Noen uttrykker muligens at det er for mye støy når en voksen leser med dem, eller at de har ønsker om å synge en spesiell sang eller leke et kjært eventyr. Legg merke til det barna gir uttrykk for, og lytt til det de sier. Deres «stemme» er viktig og skal være utgangspunkt for endringer og forbedringer i hverdagen. Noen ganger kan det være nyttig å skrive ned barnas reaksjoner, preferanser, ønsker og meninger for å bruke dette senere i refleksjons- og utviklingsarbeid enkeltvis eller sammen med kollegaer. Pedagogene skal være oppmerksomme og blant annet legge merke til temaer barna viser interesse for, hva de er opptatt av der og da, om noe i naturen vekker nysgjerrighet, eller om det er leker de gir uttrykk for at de har lyst til å leke. Dette skal danne utgangspunkt for pedagogene når de planlegger og tilrettelegger for språkstimulerende leker, aktiviteter og samtaler.

Forslag til refleksjon og samarbeid

A. Hvordan arbeider barnehagen med dokumentasjon og vurdering av språkmiljøet?

- Hva ønsker dere å gjøre for å videreutvikle dette arbeidet?

B. Observer aktuelle deler av språkmiljøet i barnehagen en uke.

- Snakk sammen om hva dere mener har god kvalitet.
- Velg noe dere vil forsøke å videreutvikle sammen.
- Fortell hverandre om hvordan dere har tatt hensyn til det barna har gitt uttrykk for i denne perioden.

- Hva kan du/dere gjøre for å gi barna økt medvirkning i språkstimuleringsarbeidet?

Vurdering av barnas språklige kompetanse

Personalet skal følge med på barnas kommunikasjon og språk og fange opp og støtte barn som har ulike former for kommunikasjonsvansker, som er lite språklig aktive, eller som har sen språkutvikling. (Rammeplan)

Barnehagen er en viktig arena for språktilegnelse

De fleste barn går i dag i barnehagen før de begynner på skolen, og mange av dem tilbringer mye tid her. Det innebærer at de er del av et språkstimulerende miljø og deltar i språklig- og kommunikativt samspill med andre barn og voksne. Det gir personalet gode muligheter for å følge med på og støtte språkutviklingen deres. Dokumentasjon og vurdering av enkeltbarns språkutvikling og -kompetanse gir grunnlag for tilrettelegging av det pedagogiske tilbudet i barnehagen. Når pedagogene vurderer den språklige utviklingen og kompetansen til barna, får de et godt grunnlag for å fange opp barn som har behov for særlig innsats, og ikke minst å planlegge og tilrettelegge systematisk og godt språkarbeid for alle, slik det er beskrevet i del 1.

Barnehagen skal vurdere barnas språklige kompetanse

Dokumentasjon og vurdering av barnas språklige kompetanse er grunnlaget og utgangspunktet for alt videre arbeid med enkeltbarns språk i barnehagen. Det er derfor svært viktig at barnehagen arbeider bevisst med dokumentasjon og vurdering av enkeltbarns språk. Det er dette pedagogene skal bygge på når han eller hun arbeider forebyggende med språkstimulerings tiltak. Solid kjennskap til barnets språklige kompetanse gir et godt grunnlag for å gi tilpassede utfordringer og/eller nødvendig hjelp og støtte. Det er også helt avgjørende for å oppdage barn med spesielle behov slik at personalet kan arbeide målrettet med barn som for eksempel har ulike former for kommunikasjonsvansker, som er lite språklig aktive, eller har sen språkutvikling.

Pedagogen skal observere alle barnas språk

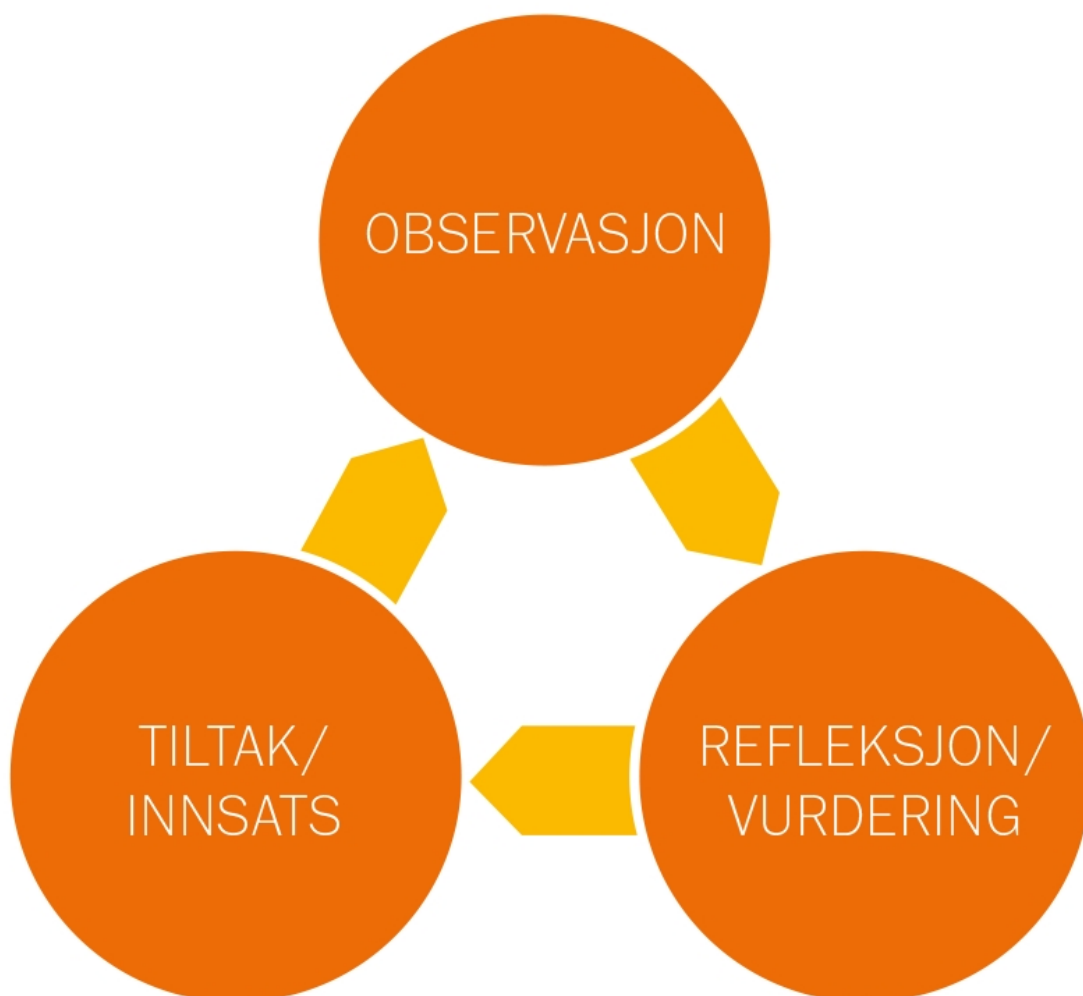
Det første skrittet omhandler alle barna. Pedagogen skal observere enkeltbarn for å danne seg et bilde av barnets kommunikasjons- og språkferdigheter i barnehagehverdagen. I veilederen kaller vi dette for helhetlige observasjoner. I annen litteratur blir disse observasjonene ofte kalt usystematiske eller tilfeldige. Helhetlige observasjoner av barnets språkkompetanse er fortløpende betraktninger av barnets kommunikasjonsferdigheter, for eksempel språkbruk, interesse for kommunikasjon, språkforståelse og talespråk. Disse observasjonene er en del av den ordinære oppfølgingen av alle barnehagebarna, og de er nødvendige for at barnehagen skal kunne oppfylle sitt samfunnsmandat. Derfor er det ikke krav om

samtykke fra foreldrene når barnehagen gjennomfører helhetlige observasjoner. Pedagogen skal ikke legge forhåndsbestemte kriterier eller kategorier til grunn for slike observasjoner. Han eller hun skal se, lytte og følge med på barnets kommunikasjon i daglige situasjoner i samspill med andre barn og med voksne og bruke sin faglige kompetanse. Noen ganger kan pedagogen danne seg et bilde av barnets språkkompetanse der og da. Andre ganger kan det være formålstjenlig å skrive stikkord, logg eller praksisfortellinger som ved en senere anledning kan bli brukt i eget refleksjons- og vurderingsarbeid, eller i samarbeid med andre. Vær oppmerksom på at skriftlige nedtegnelser kan inneholde personopplysninger.

Les mer om behandling av personopplysninger.

De helhetlige observasjonene danner grunnlaget for det videre arbeidet

Pedagogen må bruke sitt faglige skjønn og sin kunnskap om barns språktilegnelse, flerspråklighet, språkforsinkelser og språkvansker når han eller hun følger med på barnets språklige aktivitet og kompetanse, reflekterer over inntrykkene og vurderer. De helhetlige observasjonene og de påfølgende refleksjonene og vurderingene virker bevisstgjørende og gir pedagogen et godt og helhetlig bilde av enkeltbarnets språkferdigheter.

Observasjoner er grunnlaget for refleksjoner og vurderinger. Dette blir utgangspunkt for videre arbeid i form av valg, igangsetting og gjennomføring av tiltak. Som det framgår av figuren, er det ikke snakk om en sluttet sirkel eller et avsluttet arbeid. Prosessen foregår gjentatte ganger.

Personalet kan bearbeide observasjonene sammen

For å øke kvaliteten på vurderingsarbeidet kan det være nyttig å etablere vurderingsfellesskap i barnehagen. Observasjonene kan da danne grunnlaget for felles pedagogiske refleksjoner. Avtal gjerne faste tider for samarbeidet, og benytt gjerne noen av refleksjonsoppgavene i denne veilederen som utgangspunkt. For å få et nyansert og helhetlig bilde av hvordan det enkelte barnet bruker språket, og hvilke språkferdigheter barnet har, bør dette være et sentralt ledd i det pedagogiske arbeidet i barnehagen. Det er også helt avgjørende for å sikre relevante og effektive tiltak.

De helhetlige observasjonene gir retning for veien videre

Når det gjelder de fleste barna, vil pedagogen trolig konkludere med at språkutviklingen er i et ønsket spor, og at det ikke er grunn til bekymring. I alle disse tilfellene blir vurderingen av de helhetlige observasjonene grunnlaget for videre tilpasset språkarbeid i barnehagehverdagen. Pedagogen kan nå ha et godt nok grunnlag for å gi de barna som trenger det, relevant oppfølging som et supplement til den daglige språkstimuleringen. Han eller hun kan også ha dannet seg et bilde av hvilke barn som kan ha behov for ekstra støtte. Forslag til innhold i dette arbeidet står i del 1. Det er også svært sannsynlig at pedagogen legger merke til eller oppdager barn han eller hun gjerne vil finne ut mer om, eller er bekymret for. Det kan være barn pedagogen mener trenger andre utfordringer, og barn som har behov for styrket oppfølging og tilrettelegging. Les mer om dette under overskriften *Det neste skrittet på veien*.

Barnehagen skal samarbeide med foreldrene om barnas språk

Arbeid rettet mot barnas språklige kompetanse skal skje i samarbeid og forståelse med hjemmet. Pedagogen har ansvar for å informere foreldrene om hvordan barnehagen dokumenterer og vurderer barnets språklige kompetanse, og hva som blir gjort for å støtte språktilegnelsen. Foreldrene bidrar ved å informere barnehagen om sine opplevelser av barnets språk og om språkmiljøet hjemme. Dette er særlig viktig når barnet har et annet språk enn norsk, noe som ofte kan gjøre vurderingen av barnets totale språklige kompetanse mer utfordrende. Det er viktig å etablere gode rutiner for et åpent og godt foreldresamarbeid. Les mer om foreldresamarbeid i tilknytning til språkarbeid generelt i del 1.

Forslag til refleksjon og samarbeid

- A. Hva tenker dere kjennetegner gode, helhetlige observasjoner av barnas språklige kompetanse?
- Hvordan kan dere støtte hverandre når dere gjennomfører slike observasjoner?
 - Hvordan og når kan personalet samarbeide om refleksjon og vurdering etter helhetlige

observasjoner?

B. Fortell hverandre om gode erfaringer fra samarbeid med foreldre om barnas språk.

- Er det noe av det du har hørt om nå, som du har lyst til å prøve ut?

Personalet skal følge med på barnas kommunikasjon og språk og fange opp og støtte barn som har ulike former for kommunikasjonsvansker, som er lite språklig aktive, eller som har sen språkutvikling. (Rammeplanen)

Det neste skrittet på veien omhandler noen av barna

Noen barn kan ha behov for særskilt tilrettelagt språkinnsetts. Barn som har en språklig kompetanse som skiller seg i særlig grad fra språket til jevnaldrende, eller som pedagogen av andre grunner vil finne ut mer om, bør observeres og vurderes grundigere. For de barna som har behov for det, skal få tilpassede utfordringer, hjelp og støtte.

Noen ganger har pedagogen behov for å finne ut mer

De helhetlige observasjonene med påfølgende refleksjoner og vurderinger kan resultere i at pedagogen oppdager barn med en språklig kompetanse som han eller hun ønsker å finne ut noe mer om. Det kan for eksempel være barn som deltar lite i samtaler, barn som ser ut til å forstå lite språk, eller barn som har en kommunikasjons- og språkutvikling som på ulike måter og i særlig grad skiller seg fra utviklingen til jevnaldrende. I slike tilfeller må pedagogen overveie, gjerne i samarbeid med andre, om det er nødvendig og nyttig å vurdere barnets språk grundigere. Hensikten kan være å avdekke behov for særskilt språkinnsetts og finne ut hvordan barnehagen best kan ivareta barnet og bidra til god språkutvikling.

Systematisk kartlegging kan avdekke behov for styrket innsats

Når pedagogen har behov for å finne ut mer om den språklige kompetansen til et barn, kan han eller hun gjennomføre en grundigere kartlegging og vurdering. Dette kan bestå av systematiske observasjoner eller ved bruk av andre systematiske kartleggingsverktøy. Når pedagogen har til hensikt å benytte systematiske verktøy for å kartlegge et barns språkferdigheter nærmere, må foreldrene få informasjon om hva pedagogen tenker om situasjonen. De må bli informert om formålet med kartleggingen. Les mer om personvern og regelverk knyttet til systematisk kartlegging under Regelverk og prosedyrer tilknyttet dokumentasjon og vurdering. Pedagogen kan enten benytte ferdige verktøy, eller selv, gjerne i samarbeid med andre, utarbeide noe som egner seg i den gitte situasjonen, for eksempel en enkel liste med sentrale punkter. Det som skiller dette fra helhetlige observasjoner, er at pedagogen på forhånd har bestemt seg for hva han eller hun skal observere og/eller finne ut mer om, og at hensikten er å vurdere barnets språk grundigere enn det som er omfattet av en alminnelig oppfølging. Målet er at den påfølgende refleksjonen over funnene og vurderingene

av dem, skal føre til at pedagogen oppdager barn som trenger tettere oppfølging, eller barn som trenger tilpassede utfordringer. Med dette som utgangspunkt, skal han eller hun tenke gjennom og planlegge hvordan personalet skal innrette innsatsen.

Pedagogen skal tidlig sette i gang hjelp og støtte

Det barnet som snakker lite, har sen språkutvikling eller språkvansker, må få tidlig og god hjelp. Det er ikke nok å oppdage barn som har ulike språkvansker. For språket deres blir ikke bedre bare ved at pedagogen har kartlagt, reflektert over og kommet fram til hva som er utfordrende. Pedagogen har imidlertid nå et grunnlag for å ivareta behovene til det enkelte barnet, intensivere innsatsen og gjennomføre videre tilpasset oppfølging. Med utgangspunkt i vurderingsgrunnlaget skal han eller hun planlegge aktuelle tiltak og tenke gjennom hvordan de kan bli gjennomført på en god måte. Barnet må få best mulig støtte og tilpassede utfordringer ut fra egne forutsetninger. I hovedsak vil det være aktuelt med de samme metodene og innfallsvinklene som blir beskrevet i del 1 om språkstimulering. God språkinnsetts for disse barna vil også i første rekke være ord- og begrepsarbeid og språkutviklende samtaler. Først og fremst vil det være snakk om å intensivere arbeidet, og det kan være hensiktsmessig at en voksen konsentrerer innsatsen om ett barn eller noen få barn. Det er avgjørende at barna får god tid og anledning til å ytre seg. Slike ekstra innsatser blir supplement til den daglige språkstimuleringen.

Pedagogen snakker med foreldrene om barnets utfordringer

Det er viktig å huske at foreldrene, når barnehagen har kommet til dette stadiet i kartleggings- og vurderingsprosessen, skal ha blitt informert og involvert tidligere. Informasjonen fra barnehagen til foreldrene og fra foreldrene til barnehagen om enkeltbarn skal i hovedsak foregå skjermet fra andre. Personalet må gå aktivt inn og skjerme foreldrene hvis de tar initiativ til slike samtaler i fellesområder med andre i nærheten. Gå da til et lukket rom, eller avtal et møte som i slike tilfeller bør finne sted så fort det lar seg gjøre. Barna skal ikke delta, og pedagogen bør ha hovedansvaret for samtalen. Foreldrene kan være sårbare i en slik situasjon, og de kan synes at det er vanskelig å snakke med barnehagepersonalet om vansker eller utfordringer pedagogen og/eller de selv mener barnet deres har. Pedagogen må opptre hensynsfullt og være varsom, men han eller hun må likevel formidle budskapet klart og forståelig for foreldrene. Vær oppmerksom på at noen foreldre kan ha en annen oppfatning enn barnehagen.

Pedagogen må informere foreldrene om kartlegging og tilrettelegging

Foreldrene trenger informasjon om planlagte systematiske observasjoner og annen systematisk kartlegging og refleksjoner og vurderinger barnehagen har gjort. Pedagogen må bruke tid på å snakke med foreldrene om det han eller hun har funnet ut og tenkt gjennom over tid, og gjerne komme med eksempler fra hverdagen. Når pedagogen har gjennomført systematisk observasjon eller annen systematisk kartlegging, skal han eller hun informere foreldrene grundig om det som kartleggingene forteller. Deretter må pedagogen gi foreldrene fylldig informasjon om de tilpassede tiltakene som blir igangsatt. Samtalen må omhandle hva barnehagen konkret gjør og skal gjøre videre for å støtte barnet. Det er viktig å beskrive hvordan barnehagen utfører arbeidet. Samtidig må foreldrene få uttrykke sine synspunkter. Kanskje fører foreldrenes innspill til at

pedagogen vil justere tiltakene. Hva foreldrene kan bidra med, eller hvordan de kan støtte barnet, bør også være en del av samtalen. I samarbeidet med foreldrene til flerspråklige barn er det viktig å forklare at systematisk kartlegging i hovedsak vil omhandle barnets norskspråklige utvikling. Legg vekt på at ferdigheter og utvikling på morsmålet er en viktig del av helheten i barnets språkutvikling, og at foreldrene er betydningsfulle samarbeidspartnere for barnehagen. Snakk med foreldrene om deres oppfatning av barnets språkferdigheter på morsmålet. Bruk tolk ved behov. Avtal oppfølgingssamtaler.

En samtale om vurdering av og bekymring for et barns språklige utvikling bør omhandle

- hva bekymringen bygger på
- beskrivelser av barnets sterke sider
- beskrivelser av barnets utfordringer
- foreldrenes synspunkter
- hva barnehagen gjør nå
- hva barnehagen vil gjøre framover for å hjelpe barnet
- bruk av systematisk observasjon
- bruk av andre systematiske kartleggingsverktøy
- språkstimulering i barnehagehverdagen
- tilrettelagte tiltak
- hva foreldrene kan bidra med
- avtale om oppfølgingssamtaler
- informasjon om kontakt med andre instanser hvis det er aktuelt

Foreldrene må få god anledning til å uttrykke hva de mener

Pedagogen bør legge vekt på at de felles vurderingene som barnehagen og foreldrene gjør, skal være grunnlaget for god og tilrettelagt språkstimulering for barnet, og at samarbeidet med foreldrene er viktig for barnehagen.

Aktuell informasjon fra foreldre kan være

- deres inntrykk av og meninger om barnets språkkompetanse
- hvorvidt og i hvilken grad foreldrene deler barnehagens bekymringer
- utfordringer foreldrene opplever at barnet har
- om andre i familien har eller har hatt liknende utfordringer
- om barnets hørsel er undersøkt
- eventuelle bekymringer foreldrene har

Pedagogen vurderer igangsatte tiltak

Pedagogen må observere og vurdere barnets språk fortløpende. Når personalet har arbeidet med barnet i en periode, og tiltakene har vært virksomme en stund, skal pedagogen foreta en oppsummerende vurdering. Han eller hun vurderer om innsatsen har virket som ønsket, hvilke endringer som kan være aktuelle, og hvilke andre tiltak det kan være naturlig å sette i gang.

Pedagogen og foreldrene drøfter situasjonen jevnlig

Når barnehagen har iverksatt nødvendige språkstimuleringstiltak, og arbeidet har pågått en tid, må pedagogen og foreldrene snakke sammen om tiltakene, vurdere dem og drøfte hvordan de mener tiltakene har fungert så langt.

Noen ganger virker innsatsen godt

Hvis tiltakene ser ut til å ha ført til ønsket framgang, skal pedagogen og foreldrene sammen reflektere over hva de mener har virket, hvordan og hvorfor. Disse tankene blir utgangspunkt for felles tanker om og drøfting av hva barnehagen bør gjøre videre for å sikre at den positive utviklingen fortsetter. Pedagogen og foreldrene skal bli enige om veien videre. De avtaler hvordan de skal samarbeide framover og når de skal treffes igjen for en ny, oppfølgende dialog.

Noen ganger fører ikke innsatsen til ønsket framgang

Hvis tiltakene ikke ser ut til å ha ført til ønsket framgang, og foreldrene og/eller pedagogen fremdeles er bekymret, skal de sammen vurdere om det kan være nødvendig å ta kontakt med andre tjenester for å få bistand til videre utredning og hjelp til å sette i gang andre tiltak. Les om dette under neste overskrift, Veien videre.

Forslag til refleksjon og samarbeid

A. Drøft rutinene som barnehagen har, for å finne ut mer om den språklige kompetansen til enkeltbarn.

B. Hvilke språkkartleggingsverktøy kjenner dere?

- Fortell hverandre om verktøy dere har kunnskap om eller erfaringer med å bruke.
- Hvilke rutiner har barnehagen knyttet til vurderingen av den språklige kompetansen til flerspråklige barn?

C. Drøft dilemmaer knyttet til vurderingen av språket til enkeltbarn.

- Hvilke synspunkter har dere?
- Hvordan kan de ulike synspunktene bidra til å forbedre dagens praksis i barnehagen?

D. Hva kjennetegner den gode foreldresamtalen?

- Gi hverandre tips og råd om hva som kan gjøre foreldresamtaler om barns utfordringer gode.
- Diskuter hva dere ville gjort hvis foreldrene hadde en annen oppfatning av barnets språkkompetanse enn barnehagen.

Barnehagen kan samarbeide med andre tjenester

Dette tredje steget på veien omhandler et lite utvalg av barna, med andre ord noen av dem som ble omtalt under forrige overskrift. Når pedagogen er bekymret for et barns språktilegnelse og har oppdaget at barnet kan ha behov for særskilt støtte og oppfølging, kan det bli aktuelt for barnehagen å samarbeide med andre tjenester i kommunen. Dette skal sikre at barnet får et godt tilpasset og helhetlig tilbud. Kommunene kan ha forskjellige tjenester som er knyttet til oppfølging av barn med språklige utfordringer. Dette kan for eksempel være hjelp fra en språkpedagog eller en migrasjonspedagog. Den enkelte barnehageeier skal ha kjennskap til slike tilbud. Ved samarbeid med andre må regler for samtykke og taushetsplikt overholdes. Les mer [regelverk og prosedyrer tilknyttet dokumentasjon og vurdering](#).

Pedagogisk-psykologisk tjeneste er kommunens sakkyndige instans

Et barn med særlig behov for spesialpedagogisk hjelp har rett til slik hjelp. Den pedagogisk-psykologiske tjenesten i kommunen skal vurdere om det henviste barnet har behov for spesialpedagogisk hjelp. Det er viktig at barnehageeieren har kjennskap til det regelverket som er knyttet til spesialpedagogisk hjelp, og at det er etablert gode rutiner for hvordan barnehagepersonalet skal gå frem i denne typen saker. En henvisning til PP-tjenesten krever at foreldrene samtykker. PP-tjenesten vil ofte, i tillegg til egen utredning med samtaler, observasjoner og kartlegging, ta utgangspunkt i og ha nytte av barnehagens opplysninger om det aktuelle barnet, vurderingene som er gjort, og erfaringer fra igangsatte tiltak. Barnehagen må i denne sammenhengen overholde reglene for taushetsplikt, og foreldrene må samtykke til eventuell overføring av opplysninger.

Samarbeid og sammenheng mellom barnehage og skole

Barnehagen og skolen bør utveksle kunnskap og informasjon som utgangspunkt for samarbeid om tilbudet til de eldste barna i barnehagen, deres overgang til og oppstart i skolen.
(Rammeplanen)

[Les om overgang til skole i Språkløyper](#)

Regelverk og prosedyrer tilknyttet dokumentasjon og vurdering

I forbindelse med dokumentasjon og vurdering i barnehagen er det særlig viktig å være oppmerksom på følgende etter personopplysningsloven og forvaltningsloven:

Personopplysninger

En personopplysning er enhver opplysning som, direkte eller indirekte, kan knyttes til et enkeltindivid, jf. personopplysningsloven (pol.) § 2 nr. 1. Opplysninger som gjelder barnets ferdigheter og utvikling vil i tillegg regnes som sensitive personopplysninger, jfr. pol. § 2 nr. 8. Behandling av personopplysninger krever et hjemmelsgrunnlag.

Formål og rettslig grunnlag

Innsamling og behandling av personopplysninger krever et hjemmelsgrunnlag (dvs. et rettslig grunnlag i form av en lovbestemmelse eller samtykke). Observasjoner og kartlegging er grunnlaget for at barnehagen skal kunne gi et godt tilbud til det enkelte barnet, og de er nødvendige for at barnehagen skal kunne oppfylle sitt samfunnsmandat etter barnehageloven §§ 1 og 2.

Innsamling og behandling av personopplysninger i forbindelse med dokumentasjon og vurdering må være saklig begrunnet i barnehagens virksomhet, jfr. pol § 11 første ledd bokstav b. Det saklige, begrunnede formålet angir grensene for hva slags personopplysninger som kan/skal samles inn, og hva de kan/skal brukes til.

Informasjonsplikt og rett til innsyn

En barnehage som samler inn personopplysninger om barn, skal av eget tiltak informere barnets foreldre om hvilke opplysninger som samles inn og hva som er formålet (se personopplysningsloven § 19). Barnets foreldre har rett til innsyn i de personopplysninger som er registrert om sine barn (se personopplysningsloven § 18).

Samtykke

For innhenting og behandling av personopplysninger som barnehagen trenger for å oppfylle rettighetene og pliktene etter barnehageloven, trenger de ikke å innhente samtykke.

Samtykke fra foreldrene må innhentes når opplysningene som er innhentet om barnet skal videreformidles til andre offentlige instanser enn dem som er konkret nevnt i barnehageloven. Samarbeid med barnevernet, sosialtjenesten og den kommunale helse- og omsorgstjenesten er regulert i barnehageloven (se §§ 21 og 22). Samarbeid med andre offentlige instanser, som for eksempel skole og PP-tjenesten er ikke regulert i loven, og samtykke må derfor innhentes før opplysninger om barnet kan deles med de.

Samtykke fra foreldrene må alltid innhentes dersom opplysninger om barnet skal brukes til andre formål enn dem som følger av barnehageloven.

Krav til samtykke

Krav til samtykke er regulert i pol. § 2 nr. 7. Samtykket må være frivillig, uttrykkelig, informert og skriftlig. Dette betyr at samtykket må

beskrive hva slags personopplysninger som skal samles innbeskrive formålet med innsamlingen, og hva personopplysningene skal brukes tilsi hvor lenge personopplysningene skal lagresgjøre oppmerksom på hvor lenge samtykket gjelder, for eksempel ut barnehageåretinformere om retten til å se innsamlede personopplysninger om eget barngjøre oppmerksom på at samtykket kan kalles tilbake

Oppbevaring og sikkerhet

Personopplysninger skal være sikret i samsvar med pol. § 13 med forskrifter. Informasjonssystemet og sikkerhetstiltakene må kunne dokumenteres. Blir opplysningene nedtegnet elektronisk, bør maskinen være plassert i et låst rom. Opplysningene må minst være beskyttet med passord og tidsinnstilt utlogging. Opplysninger på papir må være beskyttet av lås slik at ikke andre enn de som har en berettiget grunn til å se opplysningene, har tilgang til dem.

Sletting

Personopplysninger skal ikke lagres lenger enn det som er nødvendig for å oppnå formålet, jfr. pol. § 11 første ledd bokstav b.

Taushetsplikt og tilgang til taushetsbelagte opplysninger

Taushetsplikt omfatter både en plikt til å tie om personlige forhold en får kjennskap til som ansatt i barnehagen, og en plikt til å hindre at noen på annen måte får kjennskap eller tilgang til slike opplysninger.

Det er kun lov å gi tilgang til taushetsbelagt informasjon der forvaltningsloven gjør et unntak fra taushetsplikten. Aktuelle unntak er bruk av opplysningene for å oppnå det formålet de er innhentet for, og tilgang for ansatte i den utstrekning som behøves for en hensiktsmessig arbeidsordning, jfr. fvl. § 13b første ledd nr. 2 og 3.

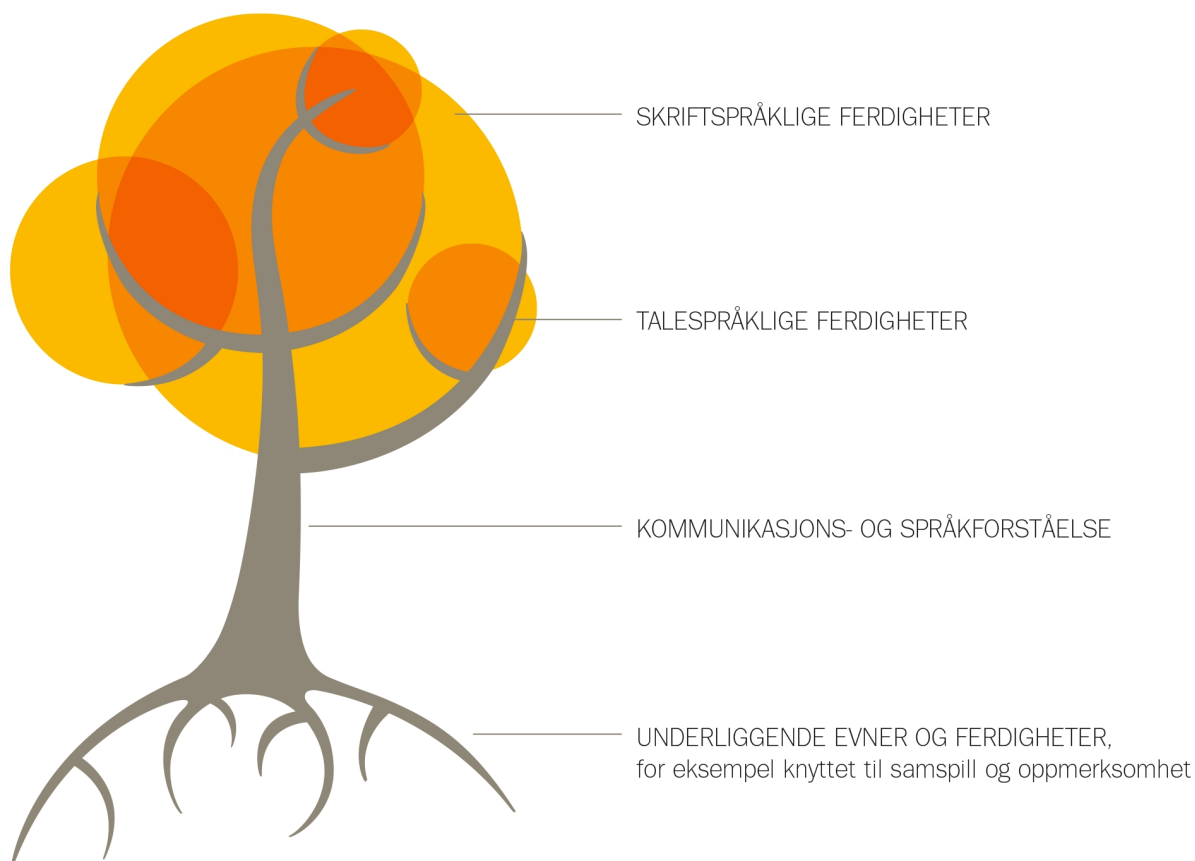
3. Språktilegnelse

Både arv og miljø er betydningsfulle faktorer når barn tilegner seg språk

Barn utvikler evnen til å sanse, produsere og bruke språket for å forstå og for å kommunisere. Når barn tilegner seg språk, lærer de selve språksystemet og å bruke språket i samspill med andre. Barn er født med ulike forutsetninger for å lære, også for å lære språk. I tillegg er miljøet svært viktig for språktilegnelsen. Barn lærer det språket eller de språkene som blir brukt i familien og miljøet de vokser opp i. Mellom barn innenfor et miljø eller en kultur og mellom barn fra ulike miljøer og kulturer er det naturlig med betydelige, individuelle variasjoner i språkutviklingen.

Språktreet er et bilde på språktilegnelsen

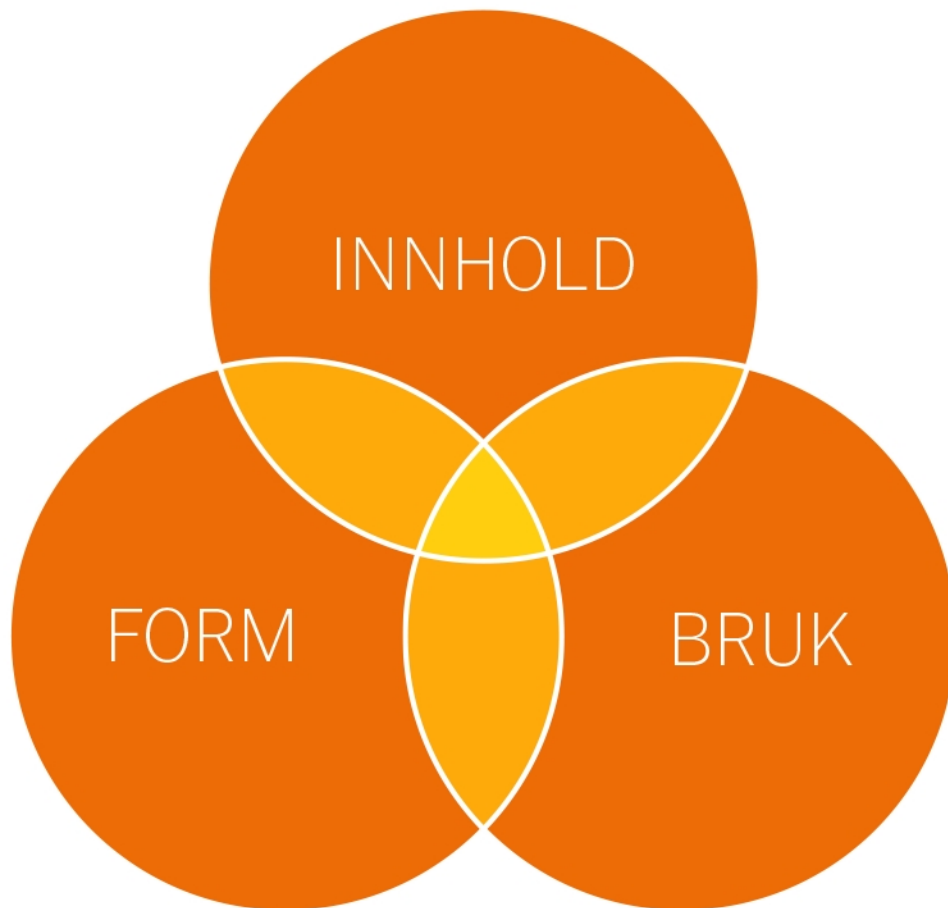
Å tilegne seg språk kan illustreres ved hjelp av et tre. Røtter, stamme, grener, kvister og blader henger nøye sammen, påvirker hverandre og utgjør en helhet. Slik er det også med språket. For eksempel er barns språk avhengig av noen grunnleggende forutsetninger på samme måte som treets vekst er avhengig av røttene.

(forenklet, fritt etter Law)

Språkets innhold, bruk og form

Det er vanlig å dele språket inn i tre ulike komponenter, innhold, bruk og form. Sammen er disse tre delene viktige i kommunikasjonen mellom mennesker. Som figuren viser, henger de tett sammen og er til dels overlappende.

- Innhold: Betydningen eller meningsinnholdet i ord og setninger
- Bruk: Bruk og tolking av språk i en sosial kontekst
- Form: Uttale og grammatiske prinsipper

Eksempel som viser at språkets tre komponenter henger sammen og overlapper hverandre

Når jenta på ett år sier «mokka-mokka» mens hun ser på moren sin og peker på smokken som ligger på bordet, er alle de språklige komponentene involvert.

Innhold: Ettåringen har lært seg at ordet smokk (mokka) representerer den faktiske gjenstanden, smokken.

Bruk: Jenta bruker blikket, sammen med ord, for å oppnå kontakt og samspill med moren, og hun peker for å lede morens oppmerksomhet mot det hun vil ha.

Form: Hun har ikke etablert den korrekte uttalen for smokk, men hun er i ferd med å beherske ordets rette form.

Det er store individuelle forskjeller i den tidlige språktilegnelsen

Barn på samme alderstrinn vil naturlig ha ulike språklige ferdigheter. Det ser likevel ut til at barn med samme morsmål, tilegner seg ulike ferdigheter i omtrent samme rekkefølge. Dette gjelder særlig ferdigheter knyttet til språkets form, for eksempel evnen til å uttale språklyder og mestre grammatiske variasjoner. Forskjeller mellom barn dreier seg hovedsakelig om utviklingstempo, språkets innhold og bruk av språket, blant annet ordforrådets bredde og samtale- og fortellerkompetanse. Disse ferdighetene ser ut til å være særlig avhengig av miljøet.

Språkutvikling

Barnehagen skal være bevisst på at kommunikasjon og språk påvirker og påvirkes av alle sider ved barnets utvikling. (Rammeplanen)

Språkutviklingen beskrevet i grove trekk

Selv om det kan være vanskelig å beskrive barns språkutvikling i stadier knyttet til ulike alderstrinn, kan det være nyttig å foreta en grovinndeling som utgangspunkt for å kunne vurdere det enkelte barnets språkkompetanse. Det er viktig å være oppmerksom på at et barn både kan ha kommet kortere eller lengre i språkutviklingen enn det som blir beskrevet for det gitte alderstrinnet, uten at dette nødvendigvis behøver å vekke bekymring.

Spedbarns språktilegnelse (fra null til ett år)

Språkutviklingen starter lenge før barna sier de første ordene. Helt fra fødselen av kommuniserer det lille barnet og omsorgspersonene. Spedbarnet snur hodet søkende når det hører kjente stemmer, og det kommuniserer med gråt, smil, mimikk og bevegelser. Spedbarn produserer lyder, og etter hvert begynner de å bable. Lydmønstrene i bablingen er preget av språket/språkene i omgivelsene. Barna leker med stemmen og med lyder, og de kan repetere og imitere lyder. Etter hvert er det mulig å høre variasjon og nyansering i tonefallet og tydelige konsonant-vokalforbindelser som «da-da» og «ba-ba». Omsorgspersonene responderer på barnas signaler, både verbalt og ikke-verbalt. Helt fra tidlig spedbarnsalder «snakker» altså barn og omsorgspersoner sammen, og de tar tur i kommunikasjonen. Samspillet er kjennetegnet av at den voksne legger mening i signalene fra barnet og responderer på dem. Et eksempel er en pappa som svarer: – Ja, vil du til pappa, du! når barnet strekker hendene opp og sier – ba-ba. Slik tidlig kommunikasjon er avhengig av at både barnet og den voksne har oppmerksomheten rettet mot hverandre. Begge tolker hverandres signaler og tilpasser seg dem. Slik tidlig felles oppmerksomhet danner grunnlaget for videre språktilegnelse og utvikling av kommunikasjonsferdigheter.

Gradvis erfarer barnet at lyder får innhold eller mening, og at det er nyttig å bruke dem for å få

oppmerksomhet og til å oppnå bestemte formål. I begynnelsen er kommunikasjonen knyttet til det som skjer i situasjonen her og nå. Den første forståelsen av et nytt ord er basert på den første personen, gjenstanden eller erfaringen barnet knytter til ordet. Det er vanlig at barnet bruker det samme ordet om alt som likner denne eller dette. For eksempel kan et barn i en periode kalle alle dyr for vov-vov.

Mot slutten av det første leveåret begynner de fleste barn å peke for å kommunisere. De kjenner også igjen noen av ordene som blir brukt hyppig i hverdagen. Noen barn vil begynne å si enkelte ord selv. Forståelsen av enkeltord kommer som regel før bruken av dem, og variasjonene i talespråklige ferdigheter er store i denne alderen. Når spedbarna nærmer seg småbarnsalderen, styrer barna og omsorgspersonene etter hvert oppmerksomheten i større grad mot noe utenfor her-og-nå-situasjonen.

Småbarns språktilegnelse (fra ett til tre år)

Omkring ettårsalderen forstår de fleste barn en del ord og uttrykk de hører i hverdagen, men ordene er foreløpig ikke fullt utviklet som symbol for begreper, slik at de kan representere virkeligheten alene. Det kan være vanskelig å skille mellom språkforståelse og situasjonsforståelse hos så små barn. De første ordene barn forstår og bruker, er knyttet til her-og-nå-situasjoner, og barna er avhengig av å se samtalepartneren og det de to snakker om.

De første ytringene til barnet består av bare ett ord, og fremdeles vil mye av det barnet sier, bære preg av babling. Selv om mange av ytringene til barnet består av ord som ikke finnes i voksenspråket, forstår den voksne gjerne hva barnet mener. Grunnen er blant annet at barnet benytter ulikt tonefall og forskjellige gester. Barnets kommunikasjon og innholdet i det barnet formidler, er det viktigste. Formen, for eksempel hvordan barnet uttaler ordene og behersker grammatiske prinsipper, er mindre viktig i denne perioden. En voksen som tilpasser seg språket til barnet, tolker barnets signaler, snakker med barnet om noe det er opptatt av eller interessert i, og inviterer barnet til å delta aktivt i kommunikasjonen og uttrykke de første ordene.

De første ordene barn forstår og bruker når de er ett til to år, er i hovedsak navn på familiemedlemmer, gjenstander og hendelser i hverdagen. Det er vanlig at barn forstår innholdet i langt flere ord enn dem de bruker selv. Når barn har et aktivt ordforråd på mellom 30 – 50 ord, har mange en såkalt ordspurt. Det vil si at ordforrådet øker raskt. Dette skjer fordi barna blir mer bevisst på at et ord er et symbol for et begrep / at ordet har et innhold. I denne perioden begynner de også ofte å sette sammen ytringer med ett ord til ytringer med to ord.

I toårsalderen har de fleste barn en relativt god språkforståelse. I det ligger det at de forstår innholdet i mange ord og ofte også i enkle setninger. Det er likevel ikke uvanlig at barna fremdeles ikke sier så mange ord selv. Det viktigste i denne fasen er at de forstår at ord er symboler for begreper, det vil si at ordene i seg selv gir mening. Barna vil da ikke lenger være så avhengig av situasjonen eller sammenhengen, og de kan forstå det som blir sagt uten at samtalepartneren bruker tegn, gester eller andre ikke-verbale forklaringsmåter.

Når barna er to-tre år gamle, er ordforrådet vanligvis i sterk vekst. Mange har relativt god uttale, selv om det fremdeles ikke er vanlig at de behersker dette fullt ut foreløpig. Barna blir gjerne nysgjerrige på hva ting heter,

og på innholdet i forskjellige ord og ytringer. Noen spør ustoppelig. – Hva er det? – Hva heter det? – Hvorfor det? De barna som spør mye, får gjerne mange svar og er inne i en god læringssirkel. Det sentrale er å kommunisere og være i samspill med andre. De bruker språket aktivt både for å formidle ønsker og tanker og for å få svar.

Ytringene til barna blir i denne alderen lengre og mer komplekse, og ordstillingen begynner å likne på «voksenformen». Treåringen oppdager gjerne bindeordet *og*. Barna behersker etter hvert enkelte grammatiske prinsipper og begynner for eksempel å bøye ord. Bøyningen er ofte regelmessig, for eksempel «*brorer*» og «*løpte*». Dette er tydelige tegn på at barna stadig blir mer oppmerksomme på språkets form og mestrer bruk av språket.

De eldre barnehagebarnas språktilegnelse (fra tre til seks år)

Personalet skal invitere til ulike typer samtaler der barna får anledning til å fortelle, undre seg, reflektere og stille spørsmål. (Rammeplanen)

Fra treårsalderen kan barn i stadig større grad delta i samtaler om noe utenfor det som finnes eller skjer akkurat her og nå. Det vil si at de etter hvert behersker et såkalt situasjonsuavhengig språk. Barna har god nok innholdsforståelse av ord og ytringer til å skjønne meningen helt uten holdepunkter i situasjonen for øvrig. De kan da for eksempel delta i samtaler om ting som har skjedd, eller om noe som skal skje. Også i denne perioden øker ordforrådet vanligvis raskt. Barna benytter setninger for å uttrykke egne tanker, følelser og ønsker. Noen begynner å bruke fortidsform og uttrykker nektende setninger.

Mange blir mer interesserte i språkets form. De liker nye ord og tulleord, og de bruker ordene kreativt. Utviklingen går fra bruk av vide og generelle begreper til mer spesifikke. Først fra rundt fireårsalderen er barna vanligvis i stand til å forstå og bruke synonymer og antonymer, det vil si ord som betyr det samme og det motsatte. Det er også da de begynner å systematisere og klassifisere begreper i overordnede og underordnede kategorier. Etter hvert forstår og bruker barna ord for mer abstrakte fenomener, for eksempel differensierte følelsesuttrykk.

Ved fireårsalderen kan barna vanligvis uttale de fleste språklydene og lydkombinasjonene i enkle og kjente ord. Voksne som ikke kjenner dem, kan som regel også forstå det de formidler. Selv om mange barn behersker formsiden av språket godt i denne alderen, er det viktig å være oppmerksom på at det fremdeles kan ta lang tid før alle mestrer dette fullt ut. Noen språklyder og ord med mange stavelser og spesielle lydkombinasjoner kan det for noen være vanskelige å uttale, også for noen av de eldste barnehagebarna. Det samme gjelder mestring av grammatiske prinsipper og variasjoner.

Fra fireårsalderen blir språket utviklet og nyansert i stadig større grad. Barna forstår og bruker som regel et solid ordforråd, og de forstår og bruker mange funksjonsord som pronomener (jeg, meg, min, osv.) og preposisjoner (i, på, over, osv.). Ved fire- til femårsalderen blir vanligvis ordforrådet rikere og ordrekkefølgen i

setningene riktigere. Utviklingen av forståelse for og bruk av avanserte ord og lengre og mer komplekse setninger er i stor grad avhengig av miljøet rundt barna og erfaringene de får. Barn i denne alderen kan vanligvis delta i lengre dialoger og fortelle egne fortellinger.

Først når barna er fem-seks år, begynner de å forstå ord i overført betydning. Da vil mange for eksempel forstå hva som ligger i uttrykk som *en varm klem* og *å ha sommerfugler i magen*. Mange begynner etter hvert å gjøre språket til gjenstand for bevisst refleksjon. De kan legge merke til ord som likner hverandre, høre hvilke ord som rimer, dele ord inn i stavelser og etter hvert høre hvilken lyd et ord begynner med. Barna blir med andre ord stadig mer opptatt av språkets form. Dette kalles språklig bevissthet, og det er et viktig grunnlag for å lære å lese og skrive.

Flerspråklige barns språktilegnelse

Alle må få mulighet til å uttrykke seg og oppleve at de blir forstått

Mange av barnehagebarna i Norge vokser opp med ett eller flere andre morsmål/hjemmespråk enn norsk. Barnehagen må støtte barna når de bruker morsmålet sitt og samtidig arbeide aktivt med å fremme barnas norskspråklige kompetanse. Å kunne uttrykke seg og å oppleve at andre lytter til det en selv formidler, er viktig for alle. Noen flerspråklige barn lærer morsmålet først. Deretter lærer de norsk, for eksempel når de begynner i barnehagen. Andre lærer morsmål og norsk samtidig. Flerspråklige barns bakgrunn er, naturlig nok, svært forskjellig. Derfor er det også stor variasjon i hvordan barna mestrer den flerspråklige situasjonen. Mestringen avhenger både av barna og omgivelsene. Det er viktig at barnehagen og foreldrene samarbeider om å støtte barnas flerspråklige språktilegnelse.

Å begynne i barnehagen er en stor overgang i livet for de fleste barn

Barnehagen skal i samarbeid med foreldrene legge til rette for at barnet kan få en trygg og god start i barnehagen. Når barnet begynner i barnehagen skal personalet sørge for tett oppfølging den første tiden slik at barnet kan oppleve tilhørighet. (Rammeplanen)

For barn som har et annet eller andre morsmål enn norsk, kan overgangen ved barnehagestart kjennes ekstra stor fordi de kan ha vanskeligheter med å forstå det språket som de i hovedsak hører i barnehagehverdagen. Noen av disse barna går inn i en periode hvor de selv ikke bruker språket. Den kan være kortvarig, men den kan også vare i flere måneder. Barna kan lære mye av det nye språket selv om de ikke ytrer seg på norsk, og de kan forstå store deler av kommunikasjonen som foregår i omgivelsene. Personalet må arbeide aktivt for å inkludere barna i kommunikasjon i denne perioden. Det er også viktig at de er i dialog med foreldrene om barnas språk. Slik kan personalet få kjennskap til foreldrenes kunnskap om barnas språkutvikling på morsmålet, noe som kan bidra til en helhetlig forståelse. Les mer om foreldresamarbeid i del 1.

Barn uttrykker seg på ulike måter

De første ytringene til flerspråklige barn likner ofte på ytringene til yngre barn. De språklige utfordringene barna har mens de lærer seg andrespråket, kan lett bli forvekslet med utfordringer som er vanlige for barn med språkvansker. Mange barn veksler mellom språkene de kjenner eller mestrer, og det kan gjerne skje i en og samme ytring. De flerspråklige barnas språk bærer ofte preg av både ferdigheter og vansker på uventede områder. Barna kan for eksempel bruke noen avanserte ord eller ha svært god uttale, mens de ikke kjenner betydningen av mye brukte ord eller grunnleggende grammatiske prinsipper. Dette kan gjøre det mer utfordrende å vurdere språkkompetansen deres.

Barn trenger tid til språktilegnelsen

Voksne som skal vurdere språket til flerspråklige barn og legge til rette for et godt språkmiljø for dem, må ha kjennskap til barnas språkhistorie og språkutvikling på språkene de behersker. De må være i stand til å se og vurdere barnas språk i et flerspråklig perspektiv. Det er i tillegg viktig å være oppmerksom på at det som regel tar lengre tid å lære seg flere språk enn bare ett. Det er derfor helt vanlig med en noe mer langsom progresjon i språkutviklingen generelt.

Barn med forsinket språkutvikling og språkvansker

Variasjonene i barns språkutvikling er store

Det er viktig å være klar over at det er store individuelle forskjeller i barns språkutvikling. Personalets kunnskap om barns språktilegnelse er derfor svært viktig for at det enkelte barnet skal få god støtte. Når barn strever med språket, kan det skyldes forsinket språkutvikling eller en språkvanske. Det er ingen klare grenser mellom typisk, forsinket og/eller avvikende språkutvikling. Flerspråklighet vil i mange tilfeller kunne gjøre vurderingen enda mer utfordrende.

Noen barn har forsinket språkutvikling

Personalet skal følge med på barnas kommunikasjon og språk og fange opp og støtte barn som har ulike former for kommunikasjonsvansker, som er lite språklig aktive, eller som har sen språkutvikling. (Rammeplanen)

Barn som har en forsinket språkutvikling, ligger etter sine jevnaldrende på dette området. Mange av disse barna tar imidlertid igjen de jevnaldrende etter hvert. Andre vil ligge etter i lengre tid. Ofte er det vanskelig å forutsi hvilke barn med forsinket språkutvikling som senere vil ha språkvansker. For noen barn er forsinket språkutvikling det første tegnet på det som senere kan bli beskrevet som en spesifikk språkvanske.

Noen barn har språkvansker

Hvis en språkvanske er vedvarende, er barnets primære problem og i tillegg ikke er forventet ut fra barnets øvrige utvikling, kan det dreie seg om en spesifikk språkvanske. Bare en sakkyndig instans kan avgjøre dette. Språklige vansker kan opptre på forskjellige områder. Disse blir beskrevet på ulike måter. Det er vanlig å tenke at det er et hovedskille mellom vansker med å forstå språk (reseptive vansker), vansker med talespråk (ekspressive vansker) og vansker med å bruke språk (pragmatiske vansker). Men disse områdene henger tett sammen, og de overlapper hverandre. Uansett om det er snakk om forsinket språkutvikling eller en form for språkvanske, er tidlig innsats gjennom systematiske språkstimuleringstiltak det viktigste pedagogiske virkemiddelet.

Noen barn har vansker med å forstå språk

Når et barn ikke forstår det som blir sagt, kan årsaken være at barnets innholdsforståelse av et ord, altså begrepsforståelsen, ikke er solid nok. Det kan også være at barnet ikke har utviklet forståelsen av språkets form i tilstrekkelig grad, for eksempel grammatiske prinsipper.

Barn som har vansker med å forstå hva som blir sagt, kan oppleve begrensninger på flere måter. Det kan blant annet være vanskelig å forstå regler for atferd og verbal kommunikasjon i lek.

Det er individuelt hvordan barn takler vansker med å forstå det som blir sagt. Noen barn viser vansker i samspill med andre barn, særlig jevnaldrende. Noen tar styringen i leken, ofte uten å beherske dette. Noen barn ødelegger leken for andre, mens andre blir svært passive i lek eller holder seg helt unna lek. Noen barn snakker lite eller ikke i det hele tatt, mens andre lager mye lyd eller snakker mye, for eksempel ved å rope i lek eller imitere ord og setninger de hører i omgivelsene.

Hvis barnet ser ut til å forstå i en situasjon, men misforstår i en annen, kan det være vanskelig for personalet å tolke hva som er problemet. Har barnet en språklig forståelsesvanske, eller hører det bare ikke etter der og da? Det kan også være vanskelig å oppdage at et barn ikke forstår det som blir sagt fordi mange barn kompenserer godt for vanskene sine, blant annet ved å bygge på erfaringer og tolke den aktuelle situasjonen eller kroppsspråket til den som snakker. Mange følger for eksempel barnehagens rutiner på en god måte fordi de kjenner dagsrytmen og signalene som blir gitt i de ulike sammenhengene.

Når et barn foretrekker å kommunisere mest med yngre barn eller helst med voksne, eller om det kommuniserer mye ikke-verbalt, bør personalet vurdere barnets språkforståelse ytterligere. Barn som har vansker med å forstå språk, har som regel også vansker med talespråket, og dette er det gjerne lettere å legge merke til. Dersom et barn har vansker med talespråket, bør personalet alltid være særlig oppmerksomme på barnets språkforståelse.

Noen barn har vansker med talespråket

Personalet skal anerkjenne og respondere på barnas ulike verbale og non-verbale uttrykk og støtte deres språkutvikling. (Rammeplanen)

Noen barn har god språkforståelse, men de har vansker med å formidle seg verbalt. De kan for eksempel ha problemer med å finne eller formidle ord, eller de kan streve med grammatiske prinsipper og setningsoppbygging. Tegn kan være at de stopper opp og leter etter ord når de forteller eller deltar i samtaler, eller at setningene er mer ufullstendige enn det som er vanlig for alderen.

Barn med talespråklige vansker kan også ha utfordringer knyttet til språkets lydsystem. De kan hoppe over lyder, blande lyder, erstatte en lyd med en annen og/eller forenkle konsonantforbindelser. Karius og Baktus kan for eksempel bli til Kalius og Battus, blomst kan bli til bomst og fisk til fik. Lange ord som barnehagen, kan bli til ba-hagen. Slike utfordringer med språkets lydsystem er vanlig hos yngre barn, men når barna nærmer seg skolealder, kan det være tegn på en type språkvanske.

Barn med taleflytvansker, for eksempel stamming og løpsk tale, har vansker med å snakke med vanlig taleflyt. Mange barn i barnehagealder har det som kalles småbarnsstotring. Det betyr at de leter etter ord og/eller har brudd i taleflyten. Dette er vanligvis noe som går over med økt språkkompetanse. Det kan være vanskelig å skille mellom småbarnsstotring og stamming. Barnehagepersonalet bør særlig ha oppmerksomheten rettet mot barn som forsøker å slippe unna utfordringene ved å la være å snakke. Noen utvikler unngåelses- eller unnvikelsesstrategier. De kan for eksempel velge å unngå noen lyder eller lydkombinasjoner eller utelate utvalgte eller lange ord.

Barn med store talespråklige vansker blir ofte svært frustrerte over ikke å kunne uttrykke seg godt nok og over at andre ikke forstår dem. Noen bruker mye kroppsspråk og gjentar seg selv, mens andre blir innesluttet og trekker seg tilbake. Noen blir sinte og utagerende, mens andre tuller og tøyser det bort. Det kan være lett å misforstå slike signaler og tro at et barn for eksempel primært har vansker med å regulere atferden sin eller mangler sosial kompetanse.

Noen barn har vansker med å bruke språket

Noen barn har vansker med å tolke og bruke språk i sosiale sammenhenger til tross for at de har gode språkferdigheter for øvrig. Dette kan innebære at barna har utfordringer med å tilpasse språket sitt til situasjonen, eller at de har vansker med å bruke språket i kommunikasjon med andre på en hensiktsmessig måte. De kan også ha vansker med å tolke kroppsspråk og andre ikke-språklige signaler. For disse barna kan det være vanskelig å føre en samtale i dagligdagse situasjoner, og de kan streve med både verbal og ikke-verbal kommunikasjon.

Noen ganger er nedsatt hørsel årsak til språkproblemer

Barn med nedsatt hørsel kan ofte ha språklige forståelsesvansker og/eller talespråklige vansker. Derfor er det alltid viktig å anbefale foreldrene å ta med barnet til en hørselssjekk når det er bekymring for barnets språklige ferdigheter, også når en ikke mistenker hørselsproblematikk. Helsestasjonen eller fastlegen kan undersøke dette og eventuelt henvise videre til spesialisthelsetjenesten/audiopedagog for en utvidet hørselssjekk.

Svake norskferdigheter kan bli oppfattet som språkvansker

De fleste vil ha kommunikasjonsvansker når de møter et nytt språk. De kan oppleve at det er vanskelig ikke å forstå det som blir sagt, og problematisk ikke å klare å uttrykke seg godt nok. Barnas reaksjoner på dette vil, på samme måte som beskrevet tidligere, være svært forskjellige. Andre ganger kan det motsatte skje. Det vil si at språkvansker ikke blir oppdaget fordi de som vurderer barnets språk, antar at det de legger merke, til kun skyldes manglende norskferdigheter. Kunnskap om flerspråklige barns språktilegnelse er derfor svært viktig for personalet i barnehagen.

Litteratur

Aukrust, V. G. (2005). *Tidlig språkstimulering og livslang læring – en kunnskapsoversikt*. Oslo: UIO, Pedagogisk forskningsinstitutt

Aukrust, V. G. og Rydland, V. (2009). *Barnehagens kvalitet og skolefaglig læring: en kunnskapsoversikt*. Artikkel i Norsk pedagogisk tidsskrift/2009/03

Bae, B. mfl. (2009). *Temahefte om barns medvirkning*. Oslo: Kunnskapsdepartementet

Barnehageloven og forskrifter med forarbeid og kommentarer (2012)

Dickinson og Tabors (red) (2001). *Beginning Literacy with language*. USA: Baltimore:Brookes publishing

Espenakk, Ottem og Mørk (2012). *Strukturert ordforrådsarbeid i førskolealder*. Oslo: Statped. Bredtvet kompetansesenter.

Forskning.no (05/2012). *Lærer av det de er opptatt av*. Artikkel

Gjems, L. (2008). *En samtale i barnehagen er ikke bare en samtale*. Artikkel i Første steg

Gjems, L. (2010). *Kartlegging av barns språk. Godt for hvem – godt for hva?* Artikkel i Nordisk barnehageforskning (2010)

Gjems, L. og Løkken, G. (red) (2011). *Barns læring om språk og gjennom språk*. Oslo: Cappelen Damm.

Gjervan, M. (red) (2006). *Temahefte om språklig og kulturelt mangfold*. Oslo: Kunnskapsdepartementet

Høigård, A. mfl. (2009). *Temahefte om språkmiljø og språkstimulering i barnehagen*. Oslo: Kunnskapsdepartementet

Kunnskapsdepartementet (2011). *Rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver*

Kunnskapsdepartementet (2011). *Vurdering av verktøy som brukes til å kartlegge barns språk i norske barnehager, rapport fra ekspertutvalg nedsatt av Kunnskapsdepartementet*. Oslo: Kunnskapsdepartementet

Melby-Lervåg, M. (2011). *Effekten av språkstimulering i førskolealder på senere leseforståelse: Hva kan forskning fortelle oss?* Spesialpedagogikk 02/11

Mørland, B. (red) (2008). *Temahefte om barn med nedsatt funksjonsevne i barnehagen*. Oslo: Kunnskapsdepartementet

Nasjonalt senter for flerspråklig opplæring. NAFO. (2010). *Ressurshäfte. Flerspråklig arbeid i barnehagen*. Oslo: NAFO og Kunnskapsdepartementet

Pettersvold, M., Østrem, S. (2012). *Mestrer. Mestrer ikke. Jakten på det normale barnet*. Res Publica.

Rambøll Management (2008). *Kartlegging av språkstimulering og språkkartlegging i kommunene*. Oslo: Kunnskapsdepartementet

Nettressurser

- Statped: www.statped.no
- Nasjonalt senter for flerkulturell opplæring (NAFO): www.nafo.hioa.no
- Lesesenteret: www.lesesenteret.uis.no
- Nynorsksenteret: www.nynorsksenteret.no